

Marsai Viktor¹: A migrációs diskurzus margójára I. – Afrika mint kibocsátó régió

Vezetői összefoglaló

- A 2000-es évek kezdeti pozitív trendjei után az elmúlt években megerősödtek azok a jelenségek, amelyek óvatosságra intenek minket az „afrikai növekedés”¹ fenntarthatósága és lendülete kapcsán.
- Az előrejelzések szerint (népesedés, klímaváltozás, fegyveres konfliktusok) a negatív folyamatok a következő évtizedekben is erősödni fognak, mivel a kontinens lakossága 2100-ra meg fogja közelíteni a 4,4 milliárdot, a törekeny afrikai államok pedig nem lesznek képesek megfelelően kezelni a felmerülő kihívásokat.
- A fenti tényezők, valamint a globalizáció fokozni fogják a szubszaharai lakosság körében az elvándorlási kényszert és szándékot, az afrikai középosztály életszínvonalára még a jelenlegi növekedés mellett is messze el fog maradni a fejlett országok hasonló társadalmi rétegeinek sztenderdjétől.
- A líbiai állam összeomlásával egy kulcsfontosságú migrációs kapu nyílt meg Európa felé, amelynek lezárására jelenleg minimális esély mutatkozik.
- Európa, amely a saját kontinensén kívüli afrikai migráció fő célpontja, a következő évtizedekben a jelenleginél jóval kiterjedtebb afrikai bevándorlásra számíthat.
- Európában 2015 és 2050 között 63 millióval több ember hal majd meg, mint amennyi születni fog. Bár ezt 31 millió migráns fogja ellensúlyozni, a kontinens népességszáma a jelenlegi 738 millióról még így is 706 millióra esik vissza.¹
- Európa számára nem az a fő kérdés, hogy több afrikai migráns érkezik-e, hanem az, hogy olyan személyek jutnak-e el a kontinensre, akiknek a nyelvtudása, képzettsége, kulturális háttere, hajlandósága lehetővé teszi a sikeres integrációt és a munkaerőpiacra való belépést. Mindez csak a migrációs politika tudatosabb működtetésével, a bevándorlás ellenőrzésével biztosítható.

Az elmúlt időszak migrációs diskurzusának középpontjában a tág értelemben vett Közel-Keletről származó menekültek álltak a migránsok közötti felülreprezentáltságuk, illetve a térségben zajló, a magyar és az európai média ingerküszöbét is elérő fegyveres konfliktusok következtében. A közép- és hosszú távú trendek alapján azonban az afrikai kontinensről, különösen annak szubszaharai régiójából az előbbinél jóval intenzívebb elvándorlás várható Európa felé. Háromrészes elemzésünk első tanulmánya – felhasználva néhány frissen megjelent előrejelzést – az általános trendeket vizsgálva próbálja felvázolni, mire számíthatnak az Európai Unió országai és állampolgárai az afrikai migrációval kapcsolatban.

A migráció az elmúlt évek migrációs hulláma következtében az európai kontinensen folyó politikai, közéleti és magániskurzusok állandó és meghatározó témája lett, a legmagasabb szintű politikai találkozóktól kezdve a média napi hírein és hírmagyarázatain keresztül az egyszerű baráti társalgásig vagy családi beszélgetésekig. Az elmúlt másfél évben elkövetett európai terrorista merényletek miatt a migrációs/bevándorlási vita egyre gyakrabban összekapcsolódott és összekapcsolódik a terrorizmus kérdésével, így általánossá és állandóvá vált a jelenség biztonságiasítása. Ráadásul a különféle politikai irányzatok képviselői érdekeiknek megfelelően igyekeznek interpretálni a kérdést, ami előtérben helyezte és megerősítette a problémakör szubjektív percepcióját az objektív megközelítés rovására.² Ennek ellenére számos komoly elemzés és nyilatkozat látott napvilágot, zajlott párbeszéd a kérdést illetően. Ezek zöme azonban geopolitikai szinten elsősorban a tág értelemben vett Közel-Keletre és annak az elvándorlást erősítő konfliktusaira (az Iszlám Állam tevékenységére, a szíriai, iraki és afganisztáni polgárháborúkra) koncentrált. Ez bizonyos szempontból érthető, hiszen 2015–2016 során az EU területére érkező migránsok döntő többsége ezekből az országokból érkezett: a 2015. január 1. – 2016. március 31. között a Földközi-tengeren keresztül érkező közel 1,2 millió főből az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának (UNHCR) adatai alapján 568 ezer volt szír (46,7%), 248 ezer afgán

¹ Marsai Viktor, a NKE Nemzetközi és Európai Tanulmányok Kar Nemzetközi Kapcsolatok és Diplomácia Tanszékének adjunktusa, az SVKK külső munkatársa.

² Minderről lásd: TÁLAS Péter: [A terrorveszélyhelyzet-diskurzus margójára](#), [online], 2016, SVKK Elemzések 2016/1. Forrás: netk.uni-nke.hu [2016. 08. 03.].

(20,9%) és 112 ezer (9,4%) pedig iraki. Ezzel szemben csupán 41 ezer eritreai (3,4%), 26 ezer nigériai (2,2%) és 18 000 szomáli (1,2%) érte el Európát.³

Első megközelítésre a három szubszaharai országból érkezett 85 000 menekült – a teljes migránstömeg alig 7% – elveszni látszik az 1,2 milliós tömegben, így indokoltnak tűnik a kibocsátó térségek vizsgálatának Közel-Kelet-centrikussága. Ugyanakkor az alaposabb vizsgálatok arra hívják fel a figyelmet, hogy ez a szám csupán egy hatalmas és egyre inkább gyarapodó jéghegy csúcsa, melynek – nem vitatva Szíria vagy Afganisztán fontosságát – szintén érdemes fokozottabb figyelmet szentelnünk. Az UNHCR 2015-ös évre vonatkozó globális trendeket vizsgáló jelentése jól szemlélteti ezt. 2015-ben újabb rekord született az otthonukból erőszakosan elűdözöttek számát illetően, amely 5,8 milliós növekedéssel elérte a 65,3 milliót (érdemes kiemelni, hogy 2012-ben ez a szám még csak 45,2 millió volt).⁴ Ebben a tömegben – amely nagyobb, mint Nagy-Britannia teljes népessége – a szubszaharai térség reprezentációja kiemelkedő. A tíz legtöbb, egyenként kétmillió feletti összesített külső és belső menekülttel rendelkező ország közül öt (a Kongói Demokratikus Köztársaság, Nigéria, Szomália, Szudán, Dél-Szudán) fekete-afrikai volt. 2015-ben a hazáját elhagyó 1,8 millió új menekült zöme tizenegy országból került ki, ebből hét volt afrikai, s közülük is kiemelkednek olyan új konfliktusok, mint a burundi vagy a nigériai válság.⁵ A legtöbb új menekültet befogadó ország kilences listáján szintén hét afrikai ország szerepel,⁶ és a legtöbb új menekültet kibocsátó államok között Szíria után a második Burundi 221 600 fős menekülttömegével, a harmadik Dél-Szudán 162 100 fővel, az ötödik a Közép-afrikai Köztársaság (85 000 fő). De nagy számban menekültek Nigériából (68 200 fő), Eritreából (35 500 fő), Szomáliából (13 700 fő), és Szudánból (10 900 fő) is.⁷ A tavalyi évben Afrika adott otthont a legnagyobb nemzetközi menekültközösségnek, mintegy 4,4 millió főnek, megelőzve ezzel Európát.⁸ Különösen elgondolkodtató és egyben jól érzékelteti a két kontinens közti kapcsolatot, hogy 2015-ben a világban található menekültek 55%-a – 8,8 millió fő – e két térségben lelt menedékre,⁹ miközben az Földünk népességének csak 26%-át adják.¹⁰ A tíz legtöbb menekültet befogadó ország között öt szubszaharai: Etiópia (736 100 fő), Kenya (553 900 fő), Uganda (477 200 fő), a Kongói Demokratikus Köztársaság (383 100 fő) és Csád (369 500 fő).¹¹ A legtöbb külső menekültet kibocsátó országok tízes listáján hat afrikai ország szerepel: a harmadik helyen Szomália (1,12 millió fő), a negyedik Dél-Szudán (778 700 fő), az ötödiken Szudán (628 800 fő), a hatodikon KDK (641 500 fő), a hetedikén Közép-afrikai Köztársaság (471 100 fő) és végül a kilencediken Eritrea (411 300 fő).¹²

A fekete kontinens hasonlóan felülreprezentált a belső¹³ – tehát a lakóhelyüket igen, de országukat el nem hagyó – menekültek terén. 2015 során a meglévő több mint 34 millió mellett további 8,6 millió ember kényszerült otthona elhagyására világszerte, ebből Szudán 639 500, a KDK pedig 637 900 új menekülttel bekerült az első hat válságzóna közé. Az összesítésben a 40,8 millió régi-új belső menekülttel rendelkező állam között Szíria és Irak után Szudán állt a harmadik helyen 3,2 millió fővel, ezt követi a negyedik helyen Nigéria 2,2 millió fővel, majd az ötödik helyen Dél-Szudán (1,8 millió fő), a hatodikon a KDK (1,6 millió fő), a kilencediken pedig Szomália (1,1 millió fő).¹⁴

Összesítve az UNHCR adatait azt látjuk, hogy 2015-ben a szubszaharai Afrika a lakóhelyüket kényszerből elhagyók vonatkozásában 19,37 millió fővel egyértelműen vezette a statisztikát. Ezzel szemben a Közel-Kelet és Észak-Afrika – a MENA-térség¹⁵ – „csupán” 17,20 millió külső és belső menekülttel rendelkezett.¹⁶ Mindez nem azért fontos, hogy eldöntsük, melyik régió menekülthulláma jelent nagyobb kihívást Európa számára – az ilyenfajta „versenyztetés” valószínűleg felesleges. Sokkal inkább azért, hogy érzékeljük, Afrikát mint migrációs kibocsátót ugyanúgy a figyelem homlokterében kell tartanunk, mint a MENA-térséget. A kontinens lakosságának ugyanis csaknem 2%-a kényszerült arra, hogy zömében erőszakos konfliktusok miatt elhagyja lakóhelyét. És ez csupán az UNHCR feladatkörébe tartozó menekültek száma – szó

³ Europe Refugee and Migrants Emergency Response. Nationality of Arrivals to Greece, Italy and Spain, [online], 2016. 04. 25., 1–2. o. Forrás: unhcr.org [2016. 08. 03.].

⁴ Global Trends. Forced Replacement in 2015, [online], 2016., 2., 5. o. Forrás: unhcr.org [2016. augusztus 4.].

⁵ Uo., 6.

⁶ Uo., 14.

⁷ Uo., 14–15.

⁸ Uo., 14.

⁹ Uo., 13.

¹⁰ World Population Prospects. Key Findings and Advanced Tables. 2015 Revision, i. m., 1.

¹¹ Global Trends. Forced Replacement in 2015, i. m., 15–16.

¹² Uo., 16–17.

¹³ Angol terminológiával internally displaced person (IDP), szemben a határokat átlépő menekültekkel (refugee).

¹⁴ Global Trends. Forced Replacement in 2015, i. m., 30–31.

¹⁵ Middle East and North Africa. Afganisztán adatait az ázsiai régió tartalmazza.

¹⁶ Global Trends. Forced Replacement in 2015, i. m., 60. Afrika primátusa akkor sem változik érdemben, ha a Közel-Kelethez hozzáadjuk Afganisztánt, mert az észak-afrikai országoknak a fekete földrészhez hozzáadott adatai kompenzálják azt.

sincs a gazdasági, társadalmi okok miatt elvándorló migránsok további több tízmilliós tömegéről, amelyek kiemelt célpontjának számítanak az EU tagállamai.

A 2015-ös adatokon túllépve érdemes azt is figyelembe vennünk, hogy azok egy évek óta tartó, konstans növekedésbe illeszkednek bele, és az ezredforduló tájékán tapasztalható stagnálás után a helyzet tovább súlyosbodott.¹⁷ Ebben szerepet játszottak a hosszabb távú folyamatok csakúgy, mint a régi-új fegyveres konfliktusok Dél-Szudántól kezdve Nigérián át Burundiig. Egy dolog azonban közös pont bennük: nem látszik rájuk rövid távon gyógyír, így továbbra is fontos szerepet fognak játszani az afrikai migráció mozgásában.

E tanulmány fő célja, hogy a fentebb bemutatott adatok mögé nézve megvizsgálja a kontinensen tapasztalható fő tényezőket, amelyek hozzájárulnak az afrikai lakosság elvándorlásának fokozódásához, ehhez kapcsolódva pedig javaslatokat tegyen a válság tüneteinek enyhítésére. Már most le kell szögeznünk, hogy az európai kontinens lakossága és döntéshozói nem ringathatják magukat illúziókban: az Európa felé irányuló migráció nem állítható meg, legfeljebb – bizonyos mértékig – kontrollálható és szabályozható. Utóbbiak viszont kulcsfontosságúak nem csupán a kontinens szűk értelemben vett biztonságának, de az európai életforma, jólét és kultúra védelme miatt is. Meg kell szabadulnunk a hamis tévhitektől is: az ehhez kapcsolódó feladatokat – még akkor is, ha ezek némelyike áldozatokat igényel – egyetlen más szereplő sem fogja elvégezni helyettünk.

A probléma felvezetése nem lenne teljes, ha nem utalnánk arra a munkára, amelyet az afrikai migráció kapcsán a hazai kutatóközösség az elmúlt években már elvégzett. A magyar afrikánisztika – a pécsi Afrika Kutatóközpont köré szerveződve – 2012-ben megjelentetett egy tanulmánykötetet (*Új népvándorlás. Migráció a 21. században Afrika és Európa között*),¹⁸ amely igyekezett feltérképezni a fekete kontinens felől érkező migráció jellegét és dinamikáit, s beleilleszteni azt a globális trendekbe. A felvetett kérdésekre leginkább a három részre osztott kötet második fejezetének írásai koncentráltak, míg az első a globális folyamatokat, az utolsó pedig az EU migrációs politikáját, illetve az integrációs folyamatokat vette górcső alá. A könyv számos alapvető megállapítást tartalmaz az afrikai lakosság vándorlásáról, amelyeket itt nem tartunk szükségesnek megismételni.¹⁹ Ugyanakkor a megjelenése óta eltelt néhány év drámai változásai, illetve a napvilágot látott friss adatok több ponton is továbbgondolást, kiegészítést tettek szükségessé a tanulmányok néhány állításával kapcsolatban. Emellett ki kell emelnünk Biedermann Zsuzsanna írását, amely az MTA Migrációs Munkacsoportja által elkészített összesített migrációs elemzés szubszaharai Afrikára koncentrált részeként jelent meg.²⁰ Biedermann írása azonban – eleve megszabott szűk terjedelmi korlátai miatt – sok esetben csak a problémakör felvillantására szorítkozhatott.

Ez a tanulmány ezeknek a munkáknak a továbbvitelére vállalkozott, felhasználva az új kutatási eredményeket, egyben figyelembe véve a kontinensen az elmúlt években történt – sajnos, sok esetben negatív – változásokat. Az írás első fejezete néhány alapvető ténytet igyekszik tisztázni az afrikai migrációval kapcsolatban. Ezt követően három kategóriára osztva vizsgálja az elvándorlást kiváltó tényezőket. Az első a fegyveres konfliktusokkal és az államiság problémájával, a második a demokratikus folyamatokkal foglalkozik. Ezeket a „rövid időtartamú” tényezőknél túllépve a harmadik rész foglalkozik azokkal a stratégiai szintű folyamatokkal, amelyek hosszabb távon meghatározzák az afrikai migráció jelenségét, s amelyek befolyásolása meglehetősen összetett feladat. A következő fejezet röviden külön is tárgyalja Líbiát mint migrációs kaput. Végül a tanulmány összegzése javaslatokat tesz arra, hogy az Európai Unió és azon belül Magyarország milyen válaszokat adhat a felbukkanó kihívásokra.

Az afrikai migrációról – néhány alapvetés

Az Európa és Afrika közötti migráció hosszú történeti előzményekre tekint vissza, bár annak dinamikája és iránya folyamatosan változott.²¹ Napjaink európai diskurzusában ugyan a jelenség elsősorban negatív előjellel szerepel, a kép ennél jóval árnyaltabb. A második világháború után Nyugat-Európának égető szüksége volt az olcsó és elérhető munkaerőre, amelyet részben az afrikai munkavállalók biztosítottak. Az 1960-as évek során, a kontinensen tapasztalható példátlan

¹⁷ Philip VERWIMP: [What can we learn from sub-Saharan Africa's refugee crisis?](#) [online], 2016. 01. 06. Forrás: weforum.org [2016. augusztus 4.].

¹⁸ TARRÓSY István – GLIED Viktor – KESERŰ Dávid (szerk.): *Új népvándorlás. Migráció a 21. században Afrika és Európa között*. Publikon, Pécs, 2012.

¹⁹ Lásd különösen: BŰR Gábor – TARRÓSY István: Az afrikai vándorlás tartalmáról és jellemzőiről. In: TARRÓSY István – GLIED Viktor – KESERŰ Dávid (szerk.): *i. m.*, 99–115.; URBÁN Ferenc: Az afrikai kontinens migrációs sajátosságai. Uo., 115–130.; KESERŰ Dávid – RADICS M. Péter: Urbanizáció és vándorlás – afrikai útvonalak az Európai Unióba. Uo., 131–154.

²⁰ BIEDERMANN Zsuzsanna: [Migráció Szubszaharai Afrikából Magyarországra és Európába](#), [online], 2015. Forrás: mta.hu [2016. 08. 12.]

²¹ Erről részletesen lásd BŰR–TARRÓSY, *i. m.*, 99–102.

gazdasági fellendülés nélkül elképzelhetetlen lett volna. A másik oldalról nézve a bevándorlók által rendszeresen hazautalt összegek nagyban hozzájárultak az otthon maradtak életszínvonalának növeléséhez, egyes országok esetében ezek az összegek a GDP tetemes részét tették és teszik ki: Lesotho esetében a hazautalások aránya 2010-ben elérte a GDP 34%-át, Togo és Szenegál esetében a 10%-ot, de olyan nagy gazdaságok, mint Kenya vagy Nigéria esetében is megközelítette az 5%-ot.²² Hivatalos adatok alapján a kontinens gazdaságának 2,6%-át tették ki a hazautalások, a becslések szerint azonban a valós összeg – a számos nehezen ellenőrizhető csatorna miatt – ennek a másfélszerese is lehetett.²³ Különösen fontos ez olyan konfliktusrégiók, mint Dél-Szudán vagy Szomália esetében, ugyanis sokszor a külföldi hazautalások jelentik az otthon maradt családok, családtagok egyetlen biztos bevételi forrását. Nem véletlen, hogy az utóbbi ország esetében – ahol a külföldről hazautalt összegek arányát szintén a GDP 35%-ára tették – számos szervezet humanitárius katasztrófától tartott, amikor 2015-ben – a terrorizmus finanszírozásának megszüntetésére hivatkozva – az utolsó Egyesült Államokban működő bank is felfüggesztette a hazautalásokat.²⁴ Így paradox módon az elvándorló csoportok a többiek otthon maradásának zálogai is lehetnek.

A hazautalások kapcsán fontos felhívunk a figyelmet arra a tényre is, hogy az afrikai elvándorlás – szemben az Európában megszokott individuális mintákkal – alapvetően közösségi kérdés. Ahogy a Búr–Tarrósy-szerzőpáros fogalmaz: „az afrikai közösségi lét [...] közösségi döntésként kezeli e kérdést, és az elvándorolt is jól tudja, milyen kötelességei vannak nagyobb családjá, rokoni közössége felé.”²⁵ Ezt nem csupán a hazautalások miatt érdemes szem előtt tartanunk, hanem a tág értelemben vett család többi tagjának migrációs hajlandósága miatt is. Míg előbbi, mint láttuk, akár a migráció mérséklésében is segíthet, utóbbi elősegíti azt, és az „úttörők” által előkészített terep viszonylag stabil célpontul szolgálhat az új érkezők számára. Tekintetbe véve az afrikai családfogalmat, amely alapvetően a nagycsaládból indul ki, a család-egyesítés problémája fokozott körültekintéssel kezelendő.

A sok esetben képzett(ebb) munkaerő elvándorlása természetesen felveti az agyelszívás problémáját. Ugyanakkor szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy jelenleg nagyon kevés gyakorlati példa van arra, miként mérsékelhető ez a folyamat.

Ugyanakkor a szubszaharai lakossággal kapcsolatban – eddig legalábbis – elmondható volt, hogy elvándorlási hajlandósága viszonylag mérsékeltnek bizonyult: miközben 2011-ben az észak-afrikai migránsok 90%-a Afrikán kívül, főleg Európában kereste a boldogulást, addig a Szaharától délre elindulók kétharmada csupán a szomszédos országig jutott. Ebben a ninstelenség és az információhiány legalább olyan fontos szerepet játszott, mint a (szülő)földhöz való szoros kötődés.²⁶ A telekommunikációs forradalom azonban lassan változtatni látszik ezen a tendencián.

A leglátványosabb push-factor – a fegyveres konfliktusok és a törékeny államok problematikája

Az 1990-es évek „sötét évtizede” után az afrikai kontinens számos pontján indult meg a stabilizálódás. A millennium után olyan pusztító konfliktusokat sikerült tartósan vagy ideiglenesen lezárni, mint a második kongói háború, amely a második világháború óta Földünk legvéresebb fegyveres válsága volt ötmillió halottal, az angolai, libériai, Sierra Leone-i, szudáni, burundi polgárháborúk, vagy az etióp–eritreai konfliktus. A stabilitás együtt járt a gazdasági fellendüléssel, az AIDS és más betegségek elleni küzdelemben elért sikerekkel. Nem csoda, hogy az afropessimizmust felváltotta az afrooptimizmus és a „növekvő Afrika” képe, így sokan azt vizionálták, hogy a 21. század Afrika évszázada lesz.²⁷ A folyamat zenitjének talán azt tekinthettük, amikor 2011-ben Dél-Szudán – kisebb megszakításokkal fél évszázadon keresztül folyó függetlenségi háború után – békésen válhatott el Kartúmtól, amelyet nem csupán a kontinens, de a fél világ is ünnepelt.

A következő évek azonban hamar rávilágítottak arra, hogy Afrika továbbra is Földünk egyik leginkább erőszak sújtotta régiója maradt, és ez az a pont, ahol a korábbi kutatásokhoz képest²⁸ fordulat következett be, a pozitív trend sajnos megtörni látszik. A Heidelbergi Nemzetközi Konfliktusokat Kutató Intézet által évente megjelentetett Conflict Barometer

²² [Diaspora Remittances and Other Financial Flows in Africa](#), [online], 2013. 07. 29., 21. o. Forrás: uneca.org [2016. 08. 12.].

²³ Sanket MOHAPATRA – Dilip RATHA: [Migrant Remittances in Africa: An Overview](#), [online], é. n. 1. o. Forrás: worldbank.org [2016. augusztus 12.].

²⁴ [Diaspora Remittances and Other Financial Flows in Africa](#), i. m. 6.

²⁴ [Ending Somali-US money transfers will be devastating, Merchants Bank warned](#), [online], 2015. 02. 06. Forrás: theguardian.com [2016. 08. 12.].

²⁵ BÚR–TARRÓSY, i. m., 102.

²⁶ Uo., 107.

²⁷ Lásd például a dél-afrikai Thabo Mbeki beszédét elnökválasztási győzelme után ([Thabo Mbeki's victory speech](#), [online], 1999. 06. 03. Forrás: bbc.co.uk [2016.08.15.]), vagy az amerikai pénzügyminiszter, Paul O'Neill nyilatkozatait afrikai utazása után (Andrew WALKER: [Doing the Grand Tour in Africa](#), [online], 2002. 05. 31. Forrás: bbc.co.uk [2016. 08. 15.])

²⁸ Lásd BÚR–TARRÓSY, i. m., 105.

jól mutatja ezt. 2007-ben a Barometer még csupán két háborút és hét súlyos fegyveres konfliktust tartott számon a szubszaharai régióban, illetve egyet Észak-Afrikában.²⁹ 2011-re aztán, az arab tavasz évében, a háborúk száma elérte a 20-at, ami szomorú rekordnak számított az 1945-től tartó megfigyelés történetében, kiegészítve 18 korlátozott háborúval, amelyek közül kilenc, illetve négy esett Fekete-Afrikára, további öt pedig a Maghrebre.³⁰ 2013-ben a Földünkön vívott 20 háborúból, illetve 25 korlátozott háborúból tizenegyet, illetve hetet a szubszaharai térségben, további ötöt pedig a kontinens északi részén vívtak: vagyis a 45 háborús konfliktusnak több mint a fele, 23 a fekete földrészen folyt.³¹ Az arány 2015-re sem javult: a 43 háborús konfliktusból 23-nak Afrika volt a színtere.³² Vagyis a kontinens a fegyveres összeütközések számában messze kiemelkedett a többi földrész közül.

Ezt alapvetően három közvetlen okra vezethetjük vissza. Az első, hogy a szélsőséges iszlám dzsihadisták hulláma a kontinens számos államát elérte, először az al-Káida, napjainkra pedig részben az Iszlám Állam ideológiájának inspirációjára Szomáliától és Kenyától kezdve a Száhel-övezet államain át Nigériáig és Észak-Afrikáig. Az as-Sabáb, a Boko Haram, az Anszár as-Saría, az AQIM vagy a líbiai Iszlám Állam napjainkra tízmilliók napi életének meghatározóivá váltak. A radikális iszlám egyáltalán nem számított új jelenségnek a kontinensen, de az elmúlt években – nem függetlenül az arab tavasz jelenségétől, illetve az Iszlám Állam biztosította ideológiai „újhullámtól” – sokakat meglepő erővel terjedt tovább. Ráadásul a sok esetben évtizedes építkezéssel, a helyi problémákra adott részleges válaszokkal, a lakosság egy részének megnyerésével a szélsőséges gondolkodás mélyen gyökeret várt a társadalom bizonyos rétegeiben. Mivel a jelenség eredete messze túlnyúlik az egyszerű politikai válaszokon és fegyveres fellépésen, és sokkal inkább keresendő az adott országok társadalmi, gazdasági ellentmondásaiban (gyorsan növekvő, perspektíva nélküli fiatal lakosság, etnikai feszültségek, szélesedő társadalmi szakadékok), nem várható, hogy a radikalizmus terjedésének megakadályozására a közeljövőben gyors és hatékony válaszok születnek. És bár az sem várható, hogy az afrikai muszlimok többsége a dzsihad fekete zászlaja alatt tömörül majd, a tény, hogy az elmúlt években a szélsőséges eszméktől eddig lényegében mentes országokban is – mint Mali, Kamerun, Niger, Elefántcsontpart, Kenya, Burkina Faso, Dzsibuti, Etiópia, Uganda, Ruanda – megjelentek a radikálisok, mindenképp aggodalomra ad okot.

A másik tényező, amely a fegyveres konfliktusok új fellángolásához vezetett, és amely a szélsőséges eszmék terjedésében is döntő szerepet játszott – együtt erősítve ezzel a háborúk kitörését és a politikai erőszak terjedését –, az arab tavasz jelensége. A felkeléshullám nem csupán Észak-Afrika jó részét, de a Száhel is destabilizálta, számos elhúzódo fegyveres konfliktust gerjesztve, lehetővé téve ezzel a megélhetési dzsihadisták és más destruktív elemek szabad áramlását egy csaknem 6 millió négyzetkilométernyi, ellenőrizhetetlen területen. A térség államainak törékenységet jól mutatta, hogy néhány ezer, esetenként néhány száz fegyveres egész országokat romba döntő konfliktus kirobbantására is képesnek bizonyult, milliós menekülthullámokat elindítva. Az arab tavasz közvetlen következménye volt Líbia összeomlása, majd a napjainkig tartó mali polgárháború kirobbanása, amely lehetővé tette, hogy a dzsihadisták megvessék a lábukat a Szaharától délre is, jelentősen inspirálva és segítve ezzel a nigériai Boko Haram harcát, taktikájának fejlődését,³³ és a terrorsejtek már említett megjelenését számukra korábban ismeretlen területeken.

Végül, de nem utolsósorban meg kell említenünk azt a szomorú ténytet is, hogy az 1990-es évek etnikai alapú konfliktusai sem tűntek el a kontinensről. A politika etnicizálása mind a mai napig számos országban az elit kedvelt eszköze maradt annak ellenére, hogy ez rendkívül kétélű fegyver, mint az a 2007-es kenyai választások kapcsán is bebizonyosodott. Tény, hogy a kontinens legtöbb államában továbbra is az egyes etnikai csoportokhoz való tartozás a politika fő szervező eleme, ami bizonyos szempontból érthető, hiszen a gyarmatosítók által kialakított, korábban nem létezett államok „nemzeteinek” létrehozása és összekovácsolása időigényes folyamat. A problémát az a kulcsmomentum jelenti, hogy az így egy ország keretei közé került népek milyen mértékben képesek felismerni, hogy jövőjük és boldogulásuk egymás kezében van, és jól felfogott érdekükből kell keresniük az együttműködést a másikkal. Sajnos, a gyakorlat azt mutatja, hogy sok esetben a régi beidegződések, a felmerülő problémák erőszakkal történő megoldásának évszázados hagyománya erősebb a racionális szempontoknál. Dél-Szudán népei alig két évvel a függetlenség elnyerése után már véres polgárháborúba keveredtek egymással – pedig az észak elleni elszakadási küzdelem kétfélmillióra becsült halálos áldozata emlékeztethette volna őket ennek árára. Burundi történelmében szinte évtizedenként sor került kisebb-nagyobb népiirtásra a tuzsi és hutu csoportok között: a két nép közti utolsó polgárháború 1993 és 2006 között tombolt, és legalább 300 000 halottat

²⁹ Conflict Barometer 2007, [online], 2008. 3–4. o. Forrás: hiik.de [2016. 08. 16.].

³⁰ Conflict Barometer 2011, [online], 2012. 4., 29. o. Forrás: hiik.de [2016. 08. 16.].

³¹ Conflict Barometer 2013, [online], 2014. 14. o. Forrás: hiik.de [2016. 08. 16.].

³² Conflict Barometer 2015, [online], 2016. 12. o. Forrás: hiik.de [2016. 08. 16.].

³³ Lásd Curbing Violence in Nigeria (II): The Boko Haram Insurgency, [online], 2014. 04. 03. Forrás: crisisgroup.org [2016. 08. 15.].

követelt.³⁴ A meglehetősen friss emlékek mégsem tartották vissza az ország vezetését, hogy 2015-ben az etnikai kártyát kihasználva ismét a szakadék szélére kormányozzák Burundit. De itt említhetjük meg a Közép-afrikai Köztársaságot is, amely 2012 végétől már sokadik polgárháborúját vívja. Különösen megdöbbentőek a Szomáliából érkező hírek: sok esetben ugyanis azt történik, hogy amint az Afrikai Unió békefenntartói visszaszorítják egy területről az as-Sabáb csoportjait, a térség klánjai egymás ellen fordulnak, folytatva ősi küzdelmüket a vízért és a legelőért.³⁵

Kívülről nézve mindez nehezen értelmezhető, ugyanakkor a folyamatok dinamikája jól kitapintható. Paradox módon ugyanis sok esetben a régi és új hatások együttesen termelik ki az adott közösségek önpusztító válaszait. Ehhez alapvetően három elem szükséges: egyrészt adott egy elhúzódó fegyveres konfliktus, vagy legalábbis annak öröksége, amely aláássa a csoportok közti bizalmat, és a politikai és gazdasági életet egy zéró összegű játékra redukálja. Másrészt a bizonytalanság miatt eleve nincsenek hosszú távú tervek, elképzelések, az egyes szereplők a napi túlélésre és a pillanatnyi haszonszerzésre koncentrálnak. Ez veszélyezteti a békés, időigényesebb és bizalomra épülő válságkezelési mechanizmusokat, mint például az egyes klánok vénei közti tárgyalások, egyben erodálja is ezek befolyását, és az erőszak felé tereli a megoldást. Ráadásul – mindezek eredőjeként – az államhatalom képtelen olyan mértékben megszilárdulni, hogy gátat szabjon az erőszak újabb és újabb fellángolásának, sőt esetenként még hozzá is járul ehhez. Ebből az ördögi körből pedig nagyon nehéz kitörni.

Szerencsére a szubszaharai térség számos állama meghaladni látszik ezt a gyakorlatot. Az etnikai szál még mindig erős a belpolitikákban, de nagyon sok ország lakossága képes volt megkötni egyfajta társadalmi szerződést. Ha a kontinenten egy északnyugat–délkelet irányú képzeletbeli tengely mentén kettévágjuk, akkor azt látjuk, hogy az ettől nyugatra fekvő régiók viszonylag jól teljesítenek: Nyugat- és Délnyugat-Afrika számos állama – Sierra Leonétól Libérián át Angoláig – komoly lépéseket tett az elmúlt évtizedben a stabilitás útján, a tág értelemben vett Dél-Afrikában pedig jelenleg egyetlen érdemi fegyveres konfliktus sem zajlik. Mindez nem független attól sem, hogy ezek a térségek az elmúlt évtized(ek)ben komoly gazdasági eredményeket értek el, amelynek gyümölcseit – ha csak részben is, de – a lakosság alsóbb rétegei is megtapasztalhatták, erősítve a stabilitást. De ezen túlmenően az emberi tényező is fontos szerepet játszott a mélyebb válságok elkerülésében: ez megmutatkozott 2015-ben Nigériában, amikor a meglehetősen durva hangvételű választási kampány ellenére³⁶ a vesztes Jonathan Goodluck elnök és hívei elismerték vereségüket Mohammadu Buharival szemben.

Az említett vonaltól keletre viszont olyan elhúzódó konfliktusgócokat találunk – a Száhel-övezet, Szudán–Dél-Szudán, a Kongó Demokratikus Köztársaság (KDK), a Nagy Tavak vidéke, Szomália –, amelyek esetében alig látszik a fény az alagút végén: még akkor is, ha látunk előrelépést, mint Szomáliában, a fenntartható stabilitás elérése további évtizedes munka eredménye lesz. Ráadásul ezek a válságok nem önmagukban, hanem elsősorban regionális hatásuk miatt problematikusak. Kelet-Afrika államai – Kenya, Etiópia – azzal a kihívással szembesülnek, hogy konfliktusos szomszédjaik jelentősen hátráltatják fejlődésüket (emlékezzünk csak a kenyai és etiópai menekülttáborokban élő – hivatalos adatok szerint is – mintegy 1,3 millió emberre, vagy az as-Sabáb által végrehajtott terrortámadásokra). A Közép-afrikai Köztársaság menekültjeinek jelentős része az eleve instabil KDK-ba menekült, miközben a burundi elnökválasztás kapcsán fellángoló etnikai ellentétek a szomszédos Ruanda stabilitását is veszélyeztetik.

Néhány kivétellel a szubszaharai térség minden országáról elmondható, hogy az állami hagyományok hiánya miatt a központi hatalom és a közigazgatás ingatag lábakon áll. Emiatt az egyes entitások stressztűrő képessége alacsony, és még a viszonylag stabilnak hitt államok is könnyen válhatnak konfliktusgóccá: az elmúlt másfél évtized eredményei ellenére az afrikai országok zöme továbbra is gyenge és törékeny. A 2016-os Fragile – korábbi nevén Failed – States Index adatai alapján a legrosszabb minősítést kapott nyolc állam közül hat – Szomália (1.), Dél-Szudán (2.), a Közép-afrikai Köztársaság (3.), Szudán (5.), Csád (7.) és a Kongói Demokratikus Köztársaság (8.) – volt afrikai. Mauritius kivételével a kontinens egyetlen országa sem került bele a stabil kategóriába, és a következő legjobb (warning, illetve elevated warning)³⁷ kategóriákban is csak a Seychelle-szigeteket, Botswanát, Dél-Afrikát, illetve Namíbiát, Ghánát, a Zöldfoki-szigeteket, Gabont, São Tomé és Príncipe-et, Marokkót, Tunéziát, Algériát és Benint találjuk. A lista 25 legrosszabb helyezette közül 19 afrikai, köztük olyan, a kontinens jelene és jövője szempontjából meghatározó országok, mint Etiópia (24.), Uganda (23.), Kenya (20.) vagy Nigéria (13.).³⁸ Ráadásul, ami talán ennél is aggasztóbb, az az, hogy az index által vizsgált tízéves

³⁴ *Heavy shelling in Burundi capital*, [online], 2008. 04. 18. Forrás: bbc.co.uk [2016. 08. 15.].

³⁵ Lásd *Four Dead, Three Wounded in Clan Clashes in Somalia*, [online], 2016. 07. 30. Forrás: shabellenews.com [2016. 08. 15.].

³⁶ Lásd *Nigeria's Dangerous 2015 Elections: Limiting the Violence*, [online], 2014. 11. 21. Forrás: crisisgroup.org [2016. 08. 15.].

³⁷ Figyelmeztető, illetve fokozottan figyelmeztető.

³⁸ *Fragile States Index 2016*, [online], 2016, 6–7. o. Forrás: foundforpeace.org [2016. 08. 16.].

trend alapján a legtöbb pontot romló államok között is sok afrikait találunk.³⁹ Mindez azért kritikus, mivel azok a problémák, amelyekkel a viszonylag erősebb államok a rendelkezésükre álló eszközrendszernek köszönhetően képesek megbirkózni, a szubszaharai államok számára katasztrofális hatásokkal járhatnak. A terrorizmus, az alacsony olajár, a szervezett bűnözés, a járványok, a klímaváltozás vagy a migráció az európai országokat is sújtja, de azok képesek reagálni ezekre a jelenségekre, és minimalizálni az általuk okozott károkat. Bár a migránsválság súlyosan érinti Németországot, aligha reális forgatókönyv, hogy ez polgárháborút generálna vagy előidézne a szociális ellátórendszer összeomlását. Az alacsony olajár visszaveti az amerikai palagáz- és olajforradalmat, de nem fog komolyabb szociális feszültségeket generálni az Egyesült Államokban.

A gyenge afrikai államalakulatokra azonban ezek végzetesek lehetnek, és az elmúlt évek példái azt mutatják, hogy még a stabilitás szigetének hitt országok esetében is érdemes óvatosnak lennünk. A 2012-es válság előtt Malit a térség egyik mintademokráciájaként tartották számon,⁴⁰ a tuareg felkelés és a katonai puccs azonban megmutatta a központi hatalom és az államapparátus törékenységét. A 2007-es választásokat követő erőszak Kenya kapcsán intette óvatosságra a világot, míg az olajár tartós zuhanása napjainkban a nigériai és angolai gazdaság számára jár súlyos következményekkel.⁴¹ Etiópiában pedig, a kontinens egyik meghatározó politikai és egyre inkább gazdasági központjában, 2015 ősze óta folyamatosan sor kerül kisebb nagyobb megmozdulásokra a központi kormányzat földpolitikájával kapcsolatban, amelyekben 2016 nyarára már több százan veszítették életüket, és amelyek már-már kezdtek országos jelentőségűvé válni.⁴² Így a fentebb említett képzeletbeli felosztást a kontinens stabilabb és kevésbé stabil részéről is kellő körültekintéssel kell kezelnünk.

Bár összességében tehát láthatunk kedvező trendeket, korai lenne az államiség válságának végéről beszélni a kontinensen. Ezt a problémát a stratégiai folyamatokról szóló fejezetben még fogjuk taglalni. Itt a fegyveres konfliktusok kapcsán azért érdemes ezt kiemelni, mivel Afrika viszonylatában a következő évtizedekre is jellemző lesz, hogy a meglévő konfliktusgócok mellett nem várt helyeken lángol majd fel az erőszak a különféle strukturális problémák tüneteiként.

Az, hogy a fegyveres erőszak *hogyan* járul hozzá a menekülthullámok generálásához, nem igényel külön magyarázatot. Érdemes ugyanakkor néhány számadattal érzékeltetnünk ennek *mértékét*. A Közép-afrikai Köztársaságban 2012 telén újult erővel fellángoló polgárháborúban összesen néhány ezer fegyveres vett részt, és még egy évvel később, a muszlim felkelők ellen megalakult antibalaka mozgalom megjelenésekor is legfeljebb néhány tízezer – zömében ideiglenes jelleggel fegyvert fogó – kombattáns volt az országban. A harcoknak mértékadó becslések szerint 5 200 ember esett áldozatul⁴³ – miközben csaknem egymillió ember, az ország lakosságának negyede menekült el otthonából, részben a környező államokba.⁴⁴ A dél-szudáni polgárháborúban 2013 decembere és 2015 augusztusa között a becslések szerint 10 000 ember vesztette életét, és 2,2 millióan menekültek el.⁴⁵ A 2016 júliusában, a fővárosban, Dzsúbában kitört harcoknak augusztus elejére 300-an estek áldozatul és 60 000-en választották a menekülést.⁴⁶ A 2007–2008-as kenyai válság során ezernél többen haltak meg az összecsapásokban, és mintegy 600 000 embert űztek el lakóhelyéről.⁴⁷ A nigériai Boko Haram 2009 óta tartó felkelésében mára több mint 20 000 ember halt meg és 2,5 millióan kényszerültek menekülésre.⁴⁸ Vagyis a számok azt mutatják, hogy nem kell több százezer halálos áldozattal járó háború a nagy afrikai menekülthullámok kiváltásához. A telekommunikáció fejlődésének – illetve a korábbi tapasztalatoknak – köszönhetően a lakosság zöme már nem várja meg a fegyveresek megérkezését, hanem tömegesen menekül el otthonából. A fenti példák alapján a konfliktusok halottanként 100-600 embert kényszerítenek menekülésre, ami óriási szám. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy egy néhány száz fős milícia is képes tízezres menekülthullámot előidézni pár nap alatt. Márpedig a kontinens országaiban szép számmal akadnak ilyen csoportok.⁴⁹

Összességében elmondható tehát, hogy a fegyveres konfliktusok kisebb részben önálló erőként, nagyobb részben a mélyebb folyamatok tüneteiként jelentősen hozzájárulnak az afrikai migráció fokozódásához. Bár a kontinens egyes részei az elmúlt évtizedekben komoly lépéseket tettek a stabilitás útján, más régiók megragadtak a kilencvenes évek anarchikus

³⁹ Uo., 11. o.

⁴⁰ Mali: *From Democratic Model to Terrorist Hot Spot*, [online], 2013. 01. 14. Forrás: bloomberg.com [2016. 08. 15.].

⁴¹ Joseph ESSANDOH-YEDDU – Rossitsa YALAMOVA: *Current Drop in Oil Prices: Impact on Africa*, [online], 2015. Forrás: iaee.org [2016. 08. 15.].

⁴² *At least 90 protesters killed in Ethiopia: residents, opposition*, [online], 2016. 08. 09. Forrás: hiiraan.com [2016. 08. 16.].

⁴³ Krista LARSON: *AP: More than 5,000 dead in C. African Republic*, [online], 2014. 09. 12. Forrás: ap.org [2016. 08. 16.].

⁴⁴ *Central African Republic*, [online], 2016. Forrás: unchr.org [2016. 08. 16.].

⁴⁵ *South Sudan's military casualties top 20,000*, [online], 2014. 11. 23. Forrás: radiotamazuj.org [2016. 08. 17.].

⁴⁶ *South Sudan violence displaces over 60,000 civilians: UN*, [online], 2016. 08. 02. Forrás: sudantribune.com [2016. 08. 17.].

⁴⁷ *Deal to end Kenyan crisis agreed*, [online], 2008. 04. 12. Forrás: bbc.co.uk [2016. 08. 17.].

⁴⁸ *Boko Haram: children among villagers burned to death in Nigeria attack*, [online], 2016. 02. 01. Forrás: theguardian.com [2016. 08. 17.].

⁴⁹ Lásd: Kiss Álmós Péter (szerk.): *Afrikai terrorista- és szakadárszervezetek*. Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely, Budapest, 2015.

viszonyai között. A politikai, gazdasági, társadalmi, környezeti biztonság terén tapasztalható – a későbbiekben részletesen vizsgált – feszültségek miatt azonban még az afrikai viszonylatban szilárdabbnak tartott országok is könnyen meginoghatnak, különösen azért, mert a törekeny államiság és a közigazgatás fejletlensége miatt a központi hatalom nem rendelkezik azokkal a képességekkel, mechanizmusokkal és forrásokkal, amelyek gátat szabhatnak a válságok eszkalációjának.

A rossz kormányzás és a demokratikus deficit

Az afrikai kontinensen a rossz kormányzás és a demokratikus deficit problémája is – hasonlóan a fegyveres konfliktusokhoz – részben az állam és intézményrendszerének gyengeségéhez vezethető vissza. Ráadásul csakúgy, mint a fegyveres konfliktusok kapcsán, az elmúlt évtizedek fejlődése után ezen a téren is egyfajta megtorpanás figyelhető meg.

A hidegháború alatt a földrész országainak zömét katonai diktátorok vezették, akiknek hatalma egészen az 1980-as évek végéig, az 1990-es évek elejéig kitartott. A bipoláris korszak végén az 53 afrikai állam közül mindössze három volt demokrácia. A Freedom House statisztikája szerint a hetvenes évek elején a szubszaharai államok alig 30%-a számított „szabadnak” vagy „részben szabadnak”,⁵⁰ és ez az arány 1988-ra is csak minimálisan javult (16 ország a 47-ből).⁵¹ 2013-ra az Economist szerint 25-re emelkedett a demokráciák száma, és csupán négy olyan ország maradt a kontinensen – Eritrea, Szváziföld, Líbia és Szomália –, amelyek alkotmánya nem engedélyezte a többpártrendszert.⁵² A Freedom House adatai hasonló fejlődést mutatnak: 2016-ra a szubszaharai országok 59%-a – 29 állam – került be a „szabad” vagy „részben szabad” kategóriába, kiegészítve az északi Tunéziával és Marokkóval.⁵³

A demokratikus struktúrák ugyanakkor sosem voltak mentesek az ellentmondásoktól: a kampányok és a választások gyakran megkérdőjelezhető tisztasággal folytak, és a hatalmon levő, korábban sok esetben fegyveres harccal, puccsal pozíciót szerző politikusok elmozdítása az egyenlőtlen küzdelemben – ahol az állami szervek, rendőrség, hadsereg, közigazgatás egyértelműen őket támogatta, gyakran kifejezetten a felső vezetők utasítására – nem volt könnyű feladat. Sokan azonban azt gondolták, hogy ezek természetes gyermekbetegségek a frissen újjáalakult demokráciákban. Úgy tűnik azonban, hogy sok esetben a felnőttkorba érő rendszerek sem tudnak/akarnak túllépni ezeken a mintákon. Az Economist megítélése szerint 2013-ban még mindig 18 autoriter és 11 hibrid rezsím maradt a földrészen.⁵⁴ Emellett a meglévő demokráciák minősége is sok kérdést vetett fel. A 2015-ös Global Democracy Ranking alapján a kontinens vizsgált országai közül egyedül Ghána került bele a „magas” minőségi kategóriába, néhány dél-afrikai entitás a „közepesbe”, míg a többiek az „alacsony” vagy „nagyon alacsony”-ba.⁵⁵ A Freedom House indexe ráadásul az elmúlt években határozott romlást mutat: a „szabad” vagy „részben szabad” országok mostani 59%-a ugyanis jelentősen elmarad a 2008-as 71%-os aránytól.⁵⁶ Több olyan államot is látunk – Etiópiát, Burundit, Zambiát –, amelyek belpolitikai folyamatai sajnálatos módon igazolják a fenti statisztikákat.

A demokratikus átalakulás megtorpanása, esetenként visszafejlődése a kontinensen számos tényezőre vezethető vissza. A jelenlegi elit jelentős része – egyes számítások szerint 45%-a⁵⁷ – vagy katonai, vagy gerillaharcos háttérrel került a kormányzat élére. Az erős emberek kultusza pedig nem kedvez az átmenetnek. Ezek a vezetők – mint a ruandai Paul Kagame, vagy a kongói Joseph Kabila – lényegében túsul ejtették államukat. Mind a politikai, mind a gazdasági pozíciókba az ő embereik kerültek, így csekély az esély a sikeres változásra. Még ha tartanak is választásokat, az ellenzékét megfélemlítik, korlátozzák hozzáférését a nyilvánossághoz, rosszabb esetben letartóztatják vagy likvidálják tagjait. Így nem csoda, hogy a kontinensen kilenc olyan államot találunk, amelynek vezetői már több mint 20 éve vannak hatalmon, és ebből négyben már legalább 30 éve. Egyenlítői-Guinea elnöke, Teodoro Obiang Nguema Mbasogo 1979 óta tölti be az ország államfői tisztjét, csakúgy, mint angolai kollégája, José Eduardo dos Santos. A kameruni Paul Biya 1982-ben lett elnök, az ugandai Yoweri Museveni 1986-ban.⁵⁸

⁵⁰ Political reform stalls. Africa's fragile democracies, [online], 2016. 08. 20. Forrás: economist.com [2016. 08. 19.].

⁵¹ African democracy. The march of democracy slows, [online], 2016. 08. 20. Forrás: economist.com [2016. 08. 19.].

⁵² Ugyanakkor a két utóbbiban a politikai élet *de facto* lehetővé tette a pártok létrehozását.

⁵³ Freedom in the World 2016, [online], 2016. 20. o. Forrás: freedomhouse.org [2016. 08. 19.].

⁵⁴ Africa rising. A hopeful continent, [online], 2013. 03. 02. Forrás: economist.com [2016. 08. 17.].

⁵⁵ Global Democracy Ranking 2015, [online], 2016. Forrás: democracyranking.org [2016. 08. 17.].

⁵⁶ Political reform stalls. Africa's fragile democracies, *i. m.*

⁵⁷ African democracy. The march of democracy slows, *i. m.*

⁵⁸ Democracy in African countries: five myths explored, [online], 2016. 02. 25. Forrás: theguardian.com [2016. 08. 19.].

Más esetben nem egy-egy politikus szűk köre, hanem politikai csoportok betonozzák be hatalmukat. Etiópia esetében az alapvetően északi tigrinyák által dominált Etióp Népi Forradalmi Demokratikus Front (EPRDF) pártszövetség a legutóbbi választásokkor – az ellenzék és külső megfigyelők szerint is vitatható körülmények között – az összes parlamenti mandátumot megszerezte, messze fölülmúlva még 2005-ös és 2010-es eredményeit is. Kenyában a függetlenség óta eltelt 53 év alatt az országban élő tíz nagy etnikum körül a választásokon csak a kikujuk és kalendzsinek adtak elnököt, örökös ellenzéki seregére kényszerítve a harmadik domináns tömböt, a luókat.

Ez a gyakorlat azért is különösen pusztító, mert „a győztes mindent visz” elve miatt a vereségeket szenvedett etnikum számára ez összekapcsolódik egyfajta „nemzethalál-vízióval,” valamint a gazdasági pozíciókból való kiszorulásal. Mivel az afrikai államok gazdasága kevésbé diverzifikált, és továbbra is meghatározó a nyersanyagexport, amit az állam bonyolít le, a politikai vereség anyagi következményei sokkal súlyosabbak: itt ritkán létezik olyan gazdasági hátország, amely az ellenzéki évekre biztosítja a túlélést.⁵⁹

Számos autoriter vezetővel és csoporttal kapcsolatban, mint Kagame vagy az EPRDF, felmerül érvként, hogy népiratások és évtizedes polgárháborúk után hoztak békét és fejlődést. Ezek az érvek vitathatatlanok. Csakhogy ezek a hangozások nem veszik figyelembe, hogy két évtized alatt sok víz lefolyt a Kék-Níluson. A kontinensen a medián életkor 20 év alatt van, Etiópiában például 18,6, Ruandában 19,2 év.⁶⁰ Ez azt jelenti, hogy a lakosság zömének nincs tapasztalata arról, milyen volt Mengisztu Hailé Mariam rémuralma vagy az 1994-es genocídium: számukra ez történelem. Első emlékeik egy stabil és prosperáló országról szólnak, amely demokráciát és a jog uralmát ígérte nekik, ehhez képest nap mint nap találkozhatnak az elnyomással és jogaik korlátozásával. Azt látják, hogy a lakosságot négy-ötévente az urnákhoz szólítják, de a vezetők személye nem változik – nemcsak az országos, de a lokális politikában sem. 2016 februárjában egy elfogultsággal egyáltalán nem vádolható etióp elemző elmondta nekem, hogy az EPRDF negyedszázados uralmával az a legnagyobb probléma, hogy maga a tigrinya vezetés is belefáradt már az ország irányításába: nincsenek új ötletek, állandósultak a belső hatalmi harcok, a generációs küzdelmek és az egyre mélyülő korrupció.⁶¹ Bár Etiópia rengeteget fejlődött az elmúlt évtizedekben, a hatalom elhasználta a politikusokat, és egyre jobban tapinthatóak az eddig szőnyeg alá söpört feszültségek. A lakosság sokáig türelmesen várta, hogy a nagyobb jólét és a stabilitás idővel nagyobb szabadságot és több jogot jelentsen, és a polgárháború emléke is türelemre intette az embereket. Két és fél évtized és egy teljesen új generáció felnövekedése azonban egyre inkább átalakítja az emberek igényeit, ahogy azt a szaporodó megmozdulások is jelzik.

Itt érdemes röviden arról is szólnunk, hogy van-e igény a demokráciára a kontinensen? Vagy a vállaltan liberális értékrendű Freedom House és Economist indexei, összefoglalói csupán a nyugati értékrend kivetülései, és olyan dolgot kérnek számon a kontinens politikusain, lakóin, amelyre azok nem tartanak igényt? Megfigyelhető-e egy, a helyi struktúráktól, szokásoktól idegen demokráciaexport Afrikában, amely többet árt a földrésznek, mint használ?

A kontinensen valóban nincsenek érdemi hagyományai a demokratikus berendezkedésnek – ami nem meglepő, hiszen alapvetően az államiságnak sincsenek. Ez meg is mutatkozott, amikor a függetlenség elnyerése után a demokratikus rezsim sorra dőlt meg, átadva a helyüket különféle autoriter vezetőknek. A lakosság ezt a folyamatot általában különösebb ellenkezés nélkül tűrte, és megerősödött az a kép, hogy a kontinens népessége preferálja az „erős embereket”.

Mégis, a dekolonizáció óta eltelt fél évszázad alatt talán egyetlen külső ideológia sem terjedt el olyan sebességgel a kontinensen, mint a demokrácia iránti igény. Arról természetesen lehet vitatkozni, hogy ez mennyire áll közel vagy távol a különféle nyugati modellektől, de az tény, hogy az afrikaiak olyan politikai rendszerben szeretnének élni, ahol a választásokon kifejezhetik véleményüket az adott elit teljesítményéről, és más politikusokat juttathatnak hatalomhoz, ha azzal elégedetlenek. 1991 óta 36 békés választást tartottak a kontinensen. Harminc évvel ezelőtt egyetlen országban sem korlátozta az alkotmány, hogy az államfőket hányszor lehet újraválasztani. Ma a szubszaharai régió 48 alkotmányából 33 tartalmaz különféle megkötéseket. Az Afrobarometer adatai szerint az afrikaiak háromnegyede ért egyet azzal, hogy a vezetők legfeljebb egy esetben legyenek újraválaszthatók.⁶² A 2014-es közvélemény-kutatás alapján, amely a kontinens 36 országát, illetve lakosságának 76%-át érintette, az afrikai népesség 71%-a preferálta a demokráciát más rezsimekkel szemben. Az Afrobarometer 16 ország esetében állapította meg, hogy a társadalom egészében mély a demokratikus elköteleződés, és a demokrácia iránti igény indexe (*index of demand for democracy*) a 2002-es 36%-ról 2014-re 51%-ra emelkedett.⁶³ A felmérés mindössze két országot, Madagaszkárt és Szváziföldet találta olyan államoknak, ahol a lakosság több

⁵⁹ African democracy. The march of democracy slows, *i. m.*

⁶⁰ World Population Prospects. Key Findings and Advanced Tables. 2015 Revision, *i. m.*, 42–44.

⁶¹ Interjú egy etióp kutatóval, Addisz-Abeba, 2016. február.

⁶² African democracy. The march of democracy slows, *i. m.*

⁶³ Michael BRATOON – Richard HOUSSOU: Demand for Democracy Is Rising in Africa, But Most Political Leaders Fail to Deliver, [online], 2014. 04. 23. 1–3. Forrás: afrobarometer.org [2016. 08. 22.].

mint fele nem preferálta a demokratikus berendezkedést.⁶⁴ Mindez tehát azt jelenti, hogy a demokráciához elengedhetetlen demokráta száma folyamatosan nő a kontinensen. Ebben szerepet játszik a középosztály bővülése éppúgy, mint a telekommunikáció fejlődése és az információ jobb áramlása. és mint láttuk, az elmúlt másfél évtized felmérései jelentős javulást mutatnak ezen a téren.⁶⁵ Figyelembe véve, hogy a nyugati demokráciáknak hány évszázadra volt szükségük ennek az útnak a bejárásához, megállapíthatjuk, hogy fogyatékoságaik és nehézségeik ellenére az afrikai államok komoly eredményeket értek el a demokratikus fejlődés terén. A következő évtizedek szempontjából a fő kérdés az lesz, hogy a politikai elit hajlandó-e kiszolgálni ezt a növekvő igényt, vagy a represszió eszközét használja pozíciói megőrzésére. Az emberek zöme ugyanis továbbra is azt érzi a kontinensen, hogy ezen a téren nem számíthat vezetőire.⁶⁶

Mindez azt is jelenti, hogy a demokrácia térnyerésének támogatása a külső szereplőkre nézve is felelősséggel jár. A demokráciaexport kifejezés a 2003-as iraki invázió kapcsán – joggal – rendkívül rossz kicsengést kapott, és a szakmaiattalan, átgondolatlan, pusztító külső beavatkozás szinonimájává vált. Ugyanakkor jogosan merül fel a kérdés, hogy az afrikai államépítések kapcsán – mint amelyek Szomáliában, a Kongói Demokratikus Köztársaságban vagy Dél-Szudánban zajlanak – milyen más államszervezési modellt kellene támogatnia a külső szereplőknek, ha nem a demokráciát? Még Szomáliában is, amely az elmúlt években rendkívül erős szalafita hatásoknak volt kitéve, és ahol jelentősen nőtt a lakosság Nyugat-ellenessége, egyértelműen látszik olyan demokratikus-liberális igények előretörése, mint a nők politikai szerepének erősödésére, a választások fontossága vagy az elnöki mandátum korlátozása.⁶⁷

A kontinens lakossága számára egyre fontosabbak a demokratikus normák. Ha ezt saját országukban nem kapják meg, a szabadabb élet reménye – különösen a rendkívül autoriter rezsimek, mind Eritrea esetében – egyre nagyobb tömegeket fog arra készíteni, hogy a kontinensen kívül keressék boldogulásukat. Éppen ezért a külső szereplőknek továbbra is alapvető feladata a demokratikus folyamat és a jó kormányzás támogatása.

A strukturális folyamatok

Az alfa és az ómega – a kontinens túlnépesedése. Az afrikai kontinens legnagyobb kihívása napjainkban kétségkívül a földrész túlnépesedése: az összes többi elem leginkább csak ennek eredője. Ha nem nőtt volna ilyen mértékben a Száhel lakossága, az ott élő népek sokkal jobban meg tudnának birkózni a klímaváltozás hatásaival, és kevésbé intenzíven zajlanának a vízárt és termőföldért folyó konfliktusok Szudántól Maliig; az urbanizáció drámai mértékét is a népességrobbanás fűti; a radikalizmus mögött pedig ott találjuk a nyomornegyedek lakóit, akiket a gazdaság nem képes felemelni, mert a népesedés üteme meghaladja a GDP növekedését. Ráadásul az ENSZ legújabb, 2015-ös előrejelzései az eddiginél is rosszabb képet mutatnak.

Mindezek kapcsán nagyon fontos, hogy már az elején leszögezzük: a fegyveres konfliktusok kezelése vagy a demokratikus folyamatok elősegítése csak tüneti kezelés. Azok háttérben zömében olyan strukturális folyamatok állnak, mint a túlnépesedés. A demográfiai robbanásban pedig – természetéből fakadóan – csak lassú javulás várható. Így az továbbra is fűteni fogja azokat az ellentéteket, amelyek milliőkat kényszerítenek lakóhelyük elhagyására a kontinensen – és ennek a tömegnek egy része Európa felé fogja venni az irányt.

Afrika napjainkban a történelem egyik legdrasztikusabb népességrobbanásán megy keresztül. A kontinens lakossága a 20. század eleji 100 millióról egy évszázad alatt egymillióra növekedett. Azt ENSZ 2004-es előrejelzése azzal számolt, hogy ez az adat az évszázad végére 2,3 milliárdra nő.⁶⁸ A legutóbbi statisztika alapján azonban ez a szám megközelíti majd a 4,4 milliárdot.⁶⁹ A tévedésnek alapvetően két oka van: az ENSZ szakértői egyrészt túlbecsülték az egyes járványok és betegségek – mint az AIDS – hatását a népességnövekedésre. Másrészt a termékenységi ráta csökkenése Afrikában a vártnál sokkal kisebb ütemű volt.

Az ilyen távlatú előrejelzéseket természetesen mindig kellő óvatossággal kell kezelni. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk azt is, hogy a demográfiai folyamatok változása tipikusan csak hosszú távon várható, így túlzott optimizmusra sincs okunk. (Gondoljunk csak bele, hogy hazánk kedvezőtlen demográfiai trendjében közel fél évszázada nem sikerült érdemi változást elérni.)

⁶⁴ Uo., 6. o.

⁶⁵ Uo., 13–14. o.

⁶⁶ Uo., 9–12. o.

⁶⁷ [Somalia Constitution Survey](#), [online], 2012. Forrás: voasomali.com [2016. 08. 22.]; [Survey Shows Somalis Have Mostly Shared Vision for Future](#), [online], 2012. 06. 20. Forrás: voanews.com [2016. 08. 22.]

⁶⁸ [African demography. The young continent](#), [online], 2015.12.12. Forrás: economist.com [2016. 08. 22.]

⁶⁹ [World Population Prospects. Key Findings and Advanced Tables. 2015 Revision, i. m., 1.](#)

Napjainkban Afrika Földünk legdinamikusabban növekvő kontinense (2010–2015 között évi 2,55%), így várhatóan bolygónk népessége 2050-ig tartó gyarapodásának több mint felét (1,3 milliárdot a 2,4-ből) a fekete földrész fogja adni. Ez még akkor is így lesz, ha az afrikai nők termékenységi rátája jelentős csökken (2010–2015: 4,7 gyerek/nő; 2045–2050: 3,1 gyerek/nő; 2095–2100: 2,2). Ez azt jelenti, hogy 2050 után, miközben az összes többi nagy térség lakosság száma stagnálni vagy egyenesen csökkenni fog, a szubszaharai Afrika népessége még mindig intenzíven gyarapszik majd, és csak a századforduló után várható trendváltás, a többi kontinenshez képest legjobb esetben is fél évszázados csúszással. Mindezek eredményeképpen 2050-re bolygónk lakosságának negyede, 2100-ra pedig közel 40%-a lesz afrikai. Szomorú paradoxon, hogy a népességnövekedés Földünk 48 legkevésbé fejlett országában kiemelkedő marad, amelyből 27 található a fekete kontinensen. 2015 és 2050 között ebből 33 meg fogja háromszorozni lakosság számát. Közülük számos afrikai állam – Angola, Burundi, a KDK, Malawi, Mali, Niger, Szomália, Uganda, Tanzánia, Zambia – 2100-ig megőrzözi majd népességét.⁷⁰

Ezek az adatok nem igényelnek különösebb magyarázatot. Afrika már napjainkban is alig-alig, csupán intenzív külső segítséggel képes megbirkózni demográfiai kihívásaival. A rendszerekben lényegében semmiféle tartalék nincs, mint azt a 2015 őszi etiópai vagy a 2016-os malawi szárazság nyomában kialakult éhínségek is bizonyítják. 2016 májusára az El Niño-jelenséget követő aszály hatására már 50 millió ember szorult élelmiszersegélyre szerte a kontinensen, s nem csupán a hagyományosan törékenynek ítélt államokban, de olyan modellországokban is, mint Kenya, Botswana, Namíbia vagy Dél-Afrika.⁷¹ Ahogy a klímaváltozás későbbiekben vizsgált jelensége fokozódni fog, a népességrobbanással kombinálva úgy fog egyre súlyosabb katasztrófhelyzeteket generálni. A szomorú tény pedig az, hogy erre sem Afrika, sem a külvilág nincs felkészülve. Hiába futnak komoly kampányok és programok a születésszabályozás elősegítésére Etiópiától Ruan-dáig,⁷² a kétségtelen eredmények ellenére azok demográfiai hatásai majd csak évtizedek múlva fognak érvényesülni. Így a hosszú távú megoldásért folytatott, de kései eredményeket hozó küzdelem mellett a legbölcsebb politika a következményekre való felkészülés.

Urbanizáció. Az afrikai urbanizáció folyamata szorosan összefügg a népességrobbanás problémájával. A kontinens lakosságának zöme ma még falvakban lakik, de ez a trend átalakulóban van, és milliók özönlének a városokba a biztos munka, valamint a jobb életkörülmények reményében. A gyarapodás üteme rendkívüli. Londonnak közel két évezredre volt szüksége, hogy lakosság száma pár ezerről 10 millióra növekedjen. Úgy tűnik, néhány afrikai város ezt alig egy évszázad alatt képes teljesíteni. A kontinensen nem ritka a városi lakosság évi 5%-os növekedése. Ez a tempó azonban óriási kihívást is jelent a földrész számára. Az afrikai városok igazgatása egész egyszerűen képtelen lépést tartani a fokozódó igényekkel mind az infrastruktúra, mind az alapvető szolgáltatások terén. Mivel a bővülés gyakran mindenféle felsőbb ellenőrzés nélkül történik – vagyis a lakosok oda építik fel kezdetleges viskóikat, ahol épp kedvük tartja –, egy legutóbbi tanulmány az afrikai nagyvárosokat vizsgálva például azt találta, hogy az 1990 óta épített ingatlanok alig 16%-a kapcsolódott valamilyen jelzett úthoz (!), vagyis az összes többit csak más telkeken keresztül lehetett megközelíteni.⁷³ Mindez eleve lehetetlenné teszi megfelelő út- és csatornahálózat kiépítését, vagy ha mégis sor kerül rá, az a kényszerkitalépítések miatt komoly feszültséggel jár. A szabályozatlanság kedvez a bádógvárosok kialakulásának, amelyek a legtöbb esetben a vidékről érkezettek első lakóhelyeül szolgálnak, és innen kísérelnek meg – változó sikerrel – kitörni a középosztálybeli életmód felé.

A nyomornegyedek – a szlömök – aránya az afrikai városokban egyre riasztóbb. Garth Myers kötete alapján 2008-ban a ghánai városi háztartások 32%-a, a kameruniak 41%-a, a kenyaiak 57%-a, a malawiak és tanzániaiak 80%-a, a nigeriek 90%-a tartozott ebbe a kategóriába. A becslések szerint a kontinens városi lakosságának kétharmada szlömökben élt, és 50%-ukat az informális szektor foglalkoztatta.⁷⁴ A UN-HABITAT 2014-es jelentése szerint a helyzet annak ellenére, hogy számos kormányzat felismerte az urbanisztika fontosságát, inkább romlott, mivel az általuk alkalmazott, a fejlődő világ más térségeit modellül használó, 20. századi minták másolása kudarcot vallott a helyi viszonyok között.⁷⁵ Így a következő években a bádógvárosok lakossága nőni fog, ami a szegénység, az egyenlőtlenségek, az informális gazdaság növekedését hozza majd maga után. Míg 1985-ben a szubszaharai térség legnépesebb városa – az agglomerációval

⁷⁰ Uo., 3–4.

⁷¹ 50 million Africans face hunger after crops fail again, [online], 2016. 05. 22. Forrás: theguardian.com [2016. 08. 22.].

⁷² Lásd African demography. The young continent, i. m.

⁷³ Bourgeois shanty towns. All latest updates The great cities of Africa and Asia are spreading fast, and in bizarre ways, [online], 2016. 06. 29. Forrás: economist.com [2016. 08. 23.].

⁷⁴ Garth MYERS: Afrikai városok. Publikon, Pécs, 2013. 113. o.

⁷⁵ The state of African cities 2014. Re-imagining sustainable urban transitions, [online], 2014. 7. o. Forrás: unhabitat.org [2016. 08. 23.].

együtt – a 3,5 milliós Lagos volt, 2015-re már két város – Lagos és Kinshasa – lakosságszáma is átlépte a 10 milliós határt, és 2025-re előbbinek 19, utóbbinak 14,5 millió lakója lesz. Földünk 100 leggyorsabban növekvő nagyvárosának negyede található a kontinensen. 2050-ig a városi lakosság száma a jelenlegi 400 millióról 1,2 milliárdra nő majd, 2035-re pedig már többségben lesznek a kontinensen a városlakók. Mint a UN-HABITAT jelentése fogalmaz, „az afrikai városok képessége, hogy megbirkózzanak ezekkel a számokkal, kérdéses, mivel nélkülözik azt az intézményi és infrastrukturális háttérrel, amely lehetővé tenné a többletlakosság ellátását”.⁷⁶

A migráció szempontjából az afrikai városok válsága azért kiemelkedő jelentőségű, mert a városlakók jelentik a kontinens leginkább mobil népességét. A városlakók zöme első-, másod- és harmadgenerációs bevándorló, aki a vidéki területekről érkezett szerencsét próbálni. Társadalmi beágyazottságuk, kapcsolati hálójuk kicsi, és gyakran jobban ragaszkodnak vidéki szülőföldjükhöz, mint nagyvárosi lakóhelyükhöz. Így amennyiben számításaik nem válnak valóra, könnyen vállalkoznak akár az ország elhagyására is, hogy szélesebb családjuk számára megfelelő anyagi háttérrel biztosíthassanak. Az ehhez szükséges pénzügyi és logisztikai háttér megteremtése természetesen nem könnyű feladat, de a nagy számok törvénye alapján egyre többen vállalkoznak erre, részben a kontinensen belül, részben azon kívül keresve boldogulásukat.⁷⁷ Törekvéseiket segíti, hogy a városokban – még a nyomornegyedekben is – az információáramlás sokkal jobb, mind vidéken, és megfelelő anyagi háttérrel könnyebb megtalálni azokat a személyeket, csatornákat, amelyek segítséget tudnak nyújtani a zömében illegális elvándorlásban.

Klímaváltozás. A klímaváltozás hatásai napjainkban fokozottan jelentkeznek az afrikai kontinensen. Ennek fő oka a túlnépesedés kapcsán már említett probléma, hogy a demográfiai nyomás miatt a rendszerben egyszerűen nem maradtak tartalékok, s a legkisebb anomália is katasztrófához vezet. Ahogy Fage és Tordoff rámutat, az aszály és az azt követő élelmiszerhiány sosem volt ismeretlen jelenség a Száhel keleti felén sem. „Ha két vagy három egymást követő évben nem esik elegendő csapadék – ami tíz- vagy húszévente legalább egyszer megtörténik –, az mindig éhínséghez és járványhoz vezet. Úgy tűnik azonban, hogy a múltban ezek nem voltak ilyen kataklizmaszerűek. A magas csecsemőhalálozás és az alacsony várható élettartam miatt sokkal kisebb volt a népesség, ezért kevesebb betegről, idősről és fiatalról kellett a hatóságoknak gondoskodniuk. Következésképpen a közösségek kisebbek és mozgékonyabbak voltak, és mivel kevesebben osztozkodtak a földeken, könnyebb volt új területeket találni, ahol ideiglenesen vagy tartósan letelepedhettek, ha szülőföldjüket valamilyen katasztrófa érte.”⁷⁸ A szerzőpáros ráadásul arra is felhívja a figyelmet, hogy „a 20. század, tehát a nagy népességgrobbanás és „fejlesztések” előtt maga a föld is jobban ellenállt a szárazságnak, mivel a legelőket nem legeltették túl, kevesebb fát vágtak ki tűzifának, építőanyagként. (...) Az erdők és a fás szavannák ezért sokkal inkább képesek voltak a regenerálódásra.”⁷⁹

A fekete földrészt egyaránt sújtja tehát a klíma felmelegedése és az ember okozta természetrombolás. Az IPCC⁸⁰ jelentése alapján a kontinens a globális átlagnál nagyobb mértékben fog felmelegedni, és már napjainkban is bolygónk klímaváltozás által leginkább sújtott régiója. Ez megmutatkozik mind az aszályok számának növekedésében, mind az ivóvízhez való hozzájutásban: a kutatók előrejelzése szerint 2020-ra 75 és 200 millió, 2050-re 350-600 millió ember él majd olyan területen, ahol nincs elég víz.⁸¹ A Világbank 2010-es jelentése hangsúlyozza, hogy a kontinens kétharmada sivatagos vagy száraz terület, amelyek esetében a legkisebb változás is súlyos következményekkel jár. Afrika GDP-jének 30%-a, munkaerejének 70%-a függ a mezőgazdaságtól, amelynek teljesítményét szinte teljes egészében a lehullott csapadék mennyisége határozza meg. A földrész energiafelhasználásának 80%-át még ma is a biomassza jelenti. A kontinens átlaghőmérséklete az évszázad végéig 1,5 – 4 °C fokkal nő majd. Ugyanakkor ma még nehezen meghatározható, ez miként hat a kontinens csapadékeloszlására: az előrejelzések szerint több eső várható az Egyenlítő környékén, miközben a legveszélyeztetettebb Száhel-övezetben és Dél-Afrikában kevesebb. Kelet-Afrika kapcsán egyes térségekben növekvő, más-hol csökkenő csapadékmennyiségre számítanak a kutatók. Az azonban biztos, hogy az extrém időjárás súlyosan csökkenti a mezőgazdaság termelékenységét, százmilliók megélhetését veszélyeztetve, illetve aláásva a törekvő afrikai gazdaságok fejlődését. A járulékos hatások pedig – mint az a tény, hogy a felmelegedés következtében a malária nagyobb térségekben pusztít majd – fokozzák a negatív következményeket.⁸²

⁷⁶ Uo., 25.

⁷⁷ Kenyai interjúim során a magas elvándorlási hajlandóságot magam is megfigyelhettem.

⁷⁸ J. D. FAGE – W. TORDOFF: *Afrika története*. Osiris, Budapest, 2004, 429. o.

⁷⁹ Uo., 429.

⁸⁰ Intergovernmental Panel on Climate Change – Éghajlat-változási Kormányközi Testület.

⁸¹ *Fact Sheet: Climate Change in Africa – What is at Stake?* [online], é. n. 2–3.o. Forrás: unep.org [2016. 08. 23.].

⁸² *Combating Climate Change in Africa*, [online], 2010. 1–3. o. Forrás: worldbank.org [2016. 08. 23.].

A klímaváltozás és az ember okozta természetrombolás legszembetűnőbb megnyilvánulása az elsivatagosodás és a talajdegradáció. Ez – együtt a talajerózió hatásával – évente 3%-kal csökkenti a Száhel országainak mezőgazdasági termelését.⁸³ A Szahara terjeszkedésének üteme is komoly aggodalomra ad okot: a sivatag egyes számítások szerint csak az 1980-as években több mint kétszáz kilométert terjeszkedett dél, száz kilométert pedig észak felé.⁸⁴ Bár ez a változás nem egyenletes, és pozitív irányú terjeszkedés is megfigyelhető (akár 100 kilométeres évenkénti kilengésekkel), más kutatások is alátámasztják a sivatag déli irányú expanzióját, amely napjainkban is tart.⁸⁵ Nem véletlen, hogy pesszimista forgatókönyvek szerint a kontinens 2025-ig a termőföldjeinek kétharmadát is elvesztheti.⁸⁶ Mindezek tükrében érthető, hogy az ENSZ előrejelzései szerint 2020-ig 50 millió szubszaharai lakosnak kell elhagynia otthonát, akiknek zöme Észak-Afrika és Európa felé veszi majd az irányt.⁸⁷

A klímaváltozás és a fegyveres konfliktusok közti összefüggés sem új keletű jelenség. Az elsivatagosodás következtében a Száhel nomád törzsei kénytelenek dél felé húzódni a legelők és ivóvíz után kutatva, ami óhatatlanul együtt jár a már ott élő, zömében földműves lakossággal történő konfrontációval. A kontinensen napjainkban folyó fegyveres konfliktusok jelentős része olyan országokban zajlik – Mali, Nigéria, Niger, Csád, Szudán, Dél-Szudán, Közép-afrikai Köztársaság, Szomália –, amelyek ezen a törésvonalon helyezkednek el, vagy súlyosan érinti őket az elsivatagosodás. A Potsdam Institute for Climate Impact Research⁸⁸ kutatói statisztikai módszerekkel is igazolták, hogy a klímaváltozás és a természeti anomáliák jelentősen növelik a fegyveres konfliktusok kitörésének esélyét. Az 1980 és 2010 között vizsgált válságok esetében a szakértők 9%-ban találtak közvetlen összefüggést a két jelenség között. A multietnikus afrikai államok szempontjából még aggasztóbb, hogy ez az arány 23%-ra ugrott, ha etnikailag heterogén országokról volt szó.⁸⁹ Mindezek tükrében az ENSZ korábban említett előrejelzése, miszerint 2020-ig a klímaváltozás 50 millió embert kényszerít rá a Száhelben lakhelye elhagyására, nem tűnik teljesen földtől elrugaskodottnak.

A gazdasági folyamatok és az afrikai középsztály – önmagunk becsapása? Az afrikai kontinens bajainak legkézenfekvőbb megoldása a gazdaság virágzása és a jólét növekedése lenne. Az „Africa rising”-teória egyik legfontosabb sarokkövét épp a kontinens 21. században megfigyelhető, valóban kimagasló mutatói jelentették. Földünk legdinamikusabban bővülő gazdaságai közül évi rendszerességgel 6-7 volt afrikai. Megindult az újabb „versenyfutás Afrikáért”, amelybe immáron a BRICS-országok is intenzíven bekapcsolódtak, fokozva a kontinens javaiért folyó vetélkedést, javítva ezzel az afrikaiak alkupozícióit. Hatalmas infrastrukturális beruházások kezdődtek az úthálózatától a vasutakon át a kikötőikig, hogy olcsóbb és gyorsabb szállítást tegyenek lehetővé a világpiacon felé.

A kezdeti optimizmus után azonban napjainkra egyértelművé vált, hogy évszázados hiányosságokat nem lehet egyik napról a másikra pótolni. A kontinens infrastruktúrájának mutatói még mindig messze elmaradnak nem csupán a fejlett világ, de Kína vagy India hasonló adataitól is. Afrika továbbra is azokkal az alapvető kihívásokkal küzd, hogy legyen egyáltalán út, amin el lehet jutni a kontinens belsejébe, és kiépüljön az elektromos hálózat, amely mindenféle érdemi gazdasági tevékenység alapja: 2015-ben a kontinens lakosságának több mint fele, 600 millió ember nem fért hozzá állandó elektromossághoz.⁹⁰

Napjainkban ráadásul az afrikai növekedés lassulni látszik. 2000 és 2010 között a kontinens átlagnövekedése évi 5,4%-os volt, 2010 és 2015 között aztán 3,3%-ra lassult. A kontinens két vezető gazdasága, Dél-Afrika és Nigéria súlyos válságba került. A zuhanó olajárak és a nyersanyagok árának csökkenése a kontinens számos állama számára járt súlyos következményekkel. Bár a különféle elemzések – mint például a World Economic Forumé⁹¹ – nem számolnak katasztrófával, azok az optimista vélemények, amelyek szerint az egy főre eső GDP-val a kontinens néhány évtized alatt utolérheti

⁸³ The Great Green Wall. Hope for the Sahara and the Sahel, [online], 2016. Forrás: unccd.int [2016. 08. 23.].

⁸⁴ Mark HAY: Can Africa Stop the Spread of the Sahara with a Giant Wall of Trees? [online], 2015. 05. 19. Forrás: modernmotion.com [2016. 08. 23.].

⁸⁵ C. J. TUCKER – H. E. DREGNE – W. W. NEWCOMB: Expansion and contraction of the Sahara Desert between 1980 and 1990, [online], 1991. Forrás: ciesin.org [2016. 08. 23.]; Africa Aims To Combat The Effects Of Climate Change By Greening The Desert, [online], 2013. 04. 16. Forrás: thinkprogress.org [2016. 08. 23.].

⁸⁶ Africa Aims To Combat The Effects Of Climate Change By Greening The Desert, *i. m.*

⁸⁷ Desertification: The people whose land is turning to dust, [online], 2015. 11. 12. Forrás: bbc.co.uk [2016. 08. 23.].

⁸⁸ Postdami Klímakutató Intézet.

⁸⁹ Carl-Friedrich SCHLEUSSNER – Jonathan F. DONGESA – Reik V. DONNERA – Hans Joachim SCHELNHUBER: Armed-conflict risks enhanced by climate-related disasters in ethnically fractionalized countries, [online], 2016. 05. 20. Forrás: pnas.org [2016. 08. 26.].

⁹⁰ Phoebe PAKRE: Why are 600 million Africans still without power? [online], 2016. 04. 01. Forrás: cnn.com [2016. 08. 26.].

⁹¹ Dominic BARTON – Acha LEKE: 3 reasons things are looking up for African economies, [online], 2016. 05. 05. Forrás: weforum.org [2016. 08. 26.].

a példának tekintett ázsiai gazdaságokat, biztosan nem tarthatóak. A World Economic Forum alapvetően három trendre hívta fel a figyelmet a kontinenssel kapcsolatban. Az egyik, hogy a kontinens növekedését továbbra is fűteni fogja a fiatal munkavállalók bekapcsolódása a gazdaságba. A földrészen az elmúlt öt évben 21, az elmúlt 15-ben 53 millió új munkahely jött létre. Ez azt jelenti, hogy 2000 és 2015 között éves átlagban 3,8%-kal nőtt a munkahelyek száma, 1%-kal gyorsabban, mint a munkaképes korú lakosság növekedési üteme. A második trend az urbanizáció: a World Economic Forum szerint a városi népesség gyarapodás tovább fogja növelni a fogyasztást és ezzel a gazdaságot: a becslések szerint 2015-ben a kontinens 75 legnagyobb városa adta Afrika teljes fogyasztásának 44%-át. Végül, a technológiai újítások is hozzájárulnak majd a GDP növekedéséhez.⁹²

Ezek mellett azonban kihívások is bőven maradnak. 2010-ben a kontinens 30 legnagyobb gazdaságából 25 dinamikus növekedést mutatott. Mára ez a szám 13-ra mérséklődött. Ráadásul a hat legnagyobb gazdaság mindegyikének lassult a növekedési üteme.⁹³ Az urbanizáció kétarcúságáról a korábbiakban már szoltunk. A Nemzetközi Valutaalap Biedermann Zsuzsanna által idézett becslései pedig kevésbé derűlátók a munkaerő-piaci kilátások kapcsán, mint a World Economic Forumé: az IMF 2010 és 2035 között 450 millió új munkavállalóval számol a kontinensen.⁹⁴ Ma még nehéz elképzelni, hogy ha a kontinensen 2000 és 2015 között 53 millió új munkahelyet sikerült létrehozni, akkor a 2035-ig fennmaradó 20 év legendó lesz több mint 400 millió megteremtésére.

Az afrikai gazdasági folyamatok dinamikáját még hosszasan lehetne boncolgatni, amire itt sajnos nincs keret. Érdekes azonban még egy elemről megemlékeznünk, ez pedig a középosztály kérdése. A kontinens felemelkedésének zálogát sokan az erősödő középosztályban látják, amely nemcsak mint megfelelően képzett munkaerő járulhat hozzá Afrika fejlődéséhez, de például demokratikus elkötelezettségével a politikai stabilitáshoz is.⁹⁵ 2014-ben számos fórum közölte azt az adatot, amely szerint az afrikaiak egyharmada, 370 millió ember – a lakosság 34%-a – fogyasztási szokásait és bevételeit tekintve már a földrész középosztályához sorolható. Ghánában például a háztartások 81%-ában volt személyautó vagy motorbicikli.⁹⁶ Más kutatások azonban megkérdőjelezték az adatok pontosságát. A Pew Research a napi 10 és 20 USD közötti bevételt keresőket tekintette a középosztályhoz tartozóknak, akik a népesség csupán 6%-át tették ki. Az EIU Canback felmérése hasonló következtetésre jutott: az afrikaiak 90%-a kevesebb mint napi 10 dollárból él meg. A középosztály aránya tíz év alatt, 2004 és 2014 között 4,4%-ról csak 6,2%-ra emelkedett, míg a felső középosztályé (napi 20 és 50 USD közötti bevétel) 1,4%-ról 2,3%-ra.⁹⁷ Az afrikai középosztály gyarapodása, illetve hozzájárulása a gazdaság fejlődéséhez tehát vitathatatlan, ennek tempója azonban az abszolút számok terén egyelőre jóval lassabb, mint ahogy azt az optimistább előrejelzések mutatják. Az informális gazdaságnak köszönhetően persze az arány talán jobb, mint a Canback vagy a Pew adatai, de óriási előrelépésre nem számíthatunk: a szegénység, a nyomor továbbra is jelen lesz a kontinensen.

Ráadásul, ahogy arra Biedermann is rámutat, az afrikai migráció csökkentésében nem feltétlenül segít az erősödő középosztály. Ahogy a kutató fogalmaz, „nem a szegény országok legszegényebbjai indulnak útnak, ugyanis ők nem tudnák megfizetni az embercsempészek által követelt díjakat”.⁹⁸ A telekommunikációs és információs forradalom által érintett afrikaiak számára ma már nem ismeretlen a világ más pontjain levő életforma – és életminőség. Nem szükséges hozzá hosszas magyarázat, hogy a tudásának, ismereteinek köszönhetően eleve mobilisebb, zömében ősei otthonától már korábban elszakadt középosztálybeliek számára mekkora szívóhatással bír a jóval fejlettebb Európa. És itt nem csupán az óriási jövedelemkülönbségekre kell gondolnunk, hanem az elérhető szolgáltatások színvonalára, az általános életkörülményekre és életminőségre. Néhány kivételtől eltekintve a fekete kontinens legtöbbször képtelen ezen szttenderdek biztosítására: a megvásárolható áruk minősége, a szolgáltatások színvonala, az egészségügyben kapható ellátás egyelőre messze elmarad az európaiától, vagy aránytalanul drága.⁹⁹ Aligha tévedünk nagyon, ha azt állítjuk, az afrikai emberek jelentős része szívesebben élne egy rendezett német kisvárosban pincéreként, mint Nairobiban egy belvárosi bolt tulajdonosaként vagy Yaoundéban egy számítástechnikai cég programozójaként.¹⁰⁰ Vagyis az afrikai középosztály erősödése valószínűleg nem fogja csökkenteni az Európát erő migrációs nyomást, sőt, inkább fokozza azt.

⁹² Uo.

⁹³ Uo.

⁹⁴ BIEDERMANN, *i. m.*, 7. o.

⁹⁵ African democracy. The march of democracy slows, *i. m.*

⁹⁶ One-third of Africans have entered middle class, [online], 2014. 10. 27. Forrás: new.yahoo.com [2016. 08.26.].

⁹⁷ Africa's middle class. Few and far between, [online], 2015. 10. 27. Forrás: economist.com [2016. 08. 26.].

⁹⁸ BIEDERMANN, *i. m.*, 5–6.; elektronikus interjú az egyik EU-állam diplomatájával, 2014. november.

⁹⁹ Nairobiban a szupermarketekben levő élelmiszerek ára másfél-háromszorosa a magyarországiénak, a minősége pedig általában rosszabb.

¹⁰⁰ Négy szubszaharai országot érintő eddigi tanulmányutam során ezt számos interjú igazolta.

Az afrikai államok gyengesége. A fegyveres konfliktusok kapcsán már szoltunk az afrikai államok törekenységéről. A kontinens legnagyobb kihívása a túlnépesedés mellett kétségkívül az, hogy az elmúlt évtizedek erőfeszítései ellenére a központi kormányzatok képtelenek voltak kellően megerősödni ahhoz, hogy megbirkózzanak a felmerülő kihívásokkal. Ez részben érthető is, hiszen szinte a semmiből kellett megteremteni az államiság alapjait. Ugyanakkor nem hallgathatjuk el azokat az elemeket sem, amelyekért már nem csupán a külvilág felelős: a korrupció, a nepotizmus, a politika etnicizálásának virágzása, a kleptokrácia és a ragadozó állam kialakulása. Ezek az elemek – a sok esetben inkább romboló, mint építő külföldi szerepvállalással együtt – nagyban hozzájárulnak az afrikai államiság válságához.

A különféle szereplők közti vádaskodások ezen a téren rendszeresen napirenden vannak. Az afrikaiak az európaiakat vádolják, és minden rosszért a gyarmatosítást és az azóta is folyó gazdasági kizsákmányolást teszik felelőssé, miközben a külső szereplők a kontinens elitjének inkompetenciájára és önzőségére mutatnak rá. Mindkét fél érvelésében vannak igazságok és csúsztatások. A legfontosabb tényekről azonban kevés szó esik. Afrika ugyan sosem kérte az európai nagyhatalmaktól, hogy a gyarmatosítással egyben az európai állammodellt is honosítsák meg a kontinensen, de ez megtörtént. Sőt, az európai kolonizáció évszázadai nem csupán a fekete földrészen, de az egész világon uralkodóvá tették a nyugati állammodellt, amely arra épül, hogy egy adott területi entitást egy központi hatalom igazgat, és az erőszak monopóliumával fenntartja a rendet, külkapcsolatokat szervez, bizonyos mértékben felügyeli a gazdaságot, illetve közszolgáltatásokat épít a lakosság számára. A nagy nemzetközi szervezetek – mint az ENSZ – működését is ez a modell határozza meg. Így ma már fölösleges azon filozofálni, vajon alkalmasak-e az afrikai népcsoportok a központi irányítású államhatalom fenntartása alatt élni vagy sem, mert annak nincs alternatívája. Az olyan bukott államok, mint Szomália vagy a KDK módszeres gazdasági kifosztása épp azt mutatták meg, hogy központi államhatalom nélkül az adott terület népessége nem védheti meg magát a globalizáció árnyoldalaitól, sőt, még a nemzetközi szervezetek sem képesek oltalmat nyújtani nekik. Így Afrika sem térhet vissza a faluközösségekhez, hanem egyetlen lehetősége marad: az erős, cselekvőképes központi államhatalom kiépítése. Ez azonban még hosszú évtizedeket vesz majd igénybe.

Addig is, sajnos, nem várhatunk csodákat. Az afrikai migrációt kiváltó tényezők olyan súlyúak, amelyekkel önmagukban a külső szereplők nem képesek megbirkózni. Gondoljunk csak bele, hogy a Szahara déli terjeszkedését megállítani hivatott Nagy Zöld Fal összesen 15 kilométer szélességben, 7 775 kilométer hosszan kanyarogna Szenegáltól Dzsibutiig. A projekt költségvetését kezdetben 2 milliárd USD-re tervezték zömében külső finanszírozással, de ez messze alulbecsülte a költségeket és a szükséges időt. Szenegál, a program legaktívabb tagja, eddig 12 millió fát ültetett el 150 kilométer hosszan, 40 000 hektárnyi – vagyis 400 km²-nyi területen.¹⁰¹ Ez a célként kitűzött 116 625 km² alig 3 ezreléke. Összehasonlításképpen, Kína 1981-ben – részben hasonló célokkal – elkezdett erdőtelepítési programja 2010-ig, vagyis közel harminc év alatt volt képes 40 milliárd fa elültetésére 900 000 km²-en.¹⁰² Figyelembe véve az ázsiai óriás és az afrikai államok lehetőségei közti mennyiségi és minőségi különbségeket, aligha számíthatunk arra, hogy 2020-ra felépül a Fal, amely gátat szab a Szaharának – és a migránsáradatnak.

Az afrikai államiság válsága talán megoldódik majd a következő évtizedekben. Optimista forgatókönyvekkel számolva a stabilitás nőni fog a kontinensen, a politikai vezetők és a lakosság – elemi érdekeit felismerve – elősegíti a pozitív trendek érvényesülését, és az évszázad közepére már zömében olyan államokat találunk a földrészen, amelyek érdemben képesek megküzdeni a felmerülő kihívásokkal. Addig is azonban még el fog telni három és fél évtized anélkül, hogy a migráció megállítása terén komolyabb segítségre számíthatnánk az afrikai államoktól. Így Európának ezzel zömében egyedül kell megbirkóznia.

A kapu – Líbia

Az előző fejezetek alapján láthattuk, hogy az afrikai migráció – és annak különféle formái – korántsem tekinthetők új jelenségnek: a hosszú távú folyamatok arra predesztinálják a kontinenst, hogy kibocsátó térség legyen. Ez jól látszik az említett és idézett Tarrósy – Glied – Keserű-kötet tanulmányaiból is.¹⁰³ Ugyanakkor joggal merül fel a kérdés, hogy miért csak az utóbbi két évben jelentek meg Afrika felől is nagyobb számban menekültek Európa partjainál.

A választ egyértelműen Líbia összeomlásában kell keresnünk. Az arab tavasz kitörése előtt az észak-afrikai rezsimek stabil déli védőövet jelentettek Európa számára az illegális bevándorlással szemben – nem véletlen, hogy az első hetekben a kontinens vezetői óvatosan szemlélték az eseményeket, és nem siették el a különféle mozgalmak elismerését. Öt év

¹⁰¹ African countries are building a “Great Green Wall” to beat back the Sahara desert, [online], 2016. Forrás: qz.com [2016. 08. 26.]

¹⁰² Christopher ELDRED: China Plants More Than 40 Billion Trees Since 1981, [online], 2010. 08. 10. Forrás: genprogress.org [2016. 08. 26.]

¹⁰³ TARRÓSY – GLIED – KESERŰ, *i. m.*

távlatából azt látjuk, hogy a földrengés elült, a Maghreb többé-kevésbé egy darabban átvészelte a 2011-es évet, Líbia kivételével. Az ország atomjaira hullott szét, és napjainkra sem sikerült stabilizálni.

Ennek a tanulmányfüzérnek a harmadik eleme részletesen foglalkozik majd Líbia jelenlegi helyzetével. Éppen ezért itt most csak arra szeretnénk rámutatni, hogy a Kaddáfi-rezsim összeomlása és a központi hatalom hiánya egy olyan kaput nyitott meg Európa felé, amely messze túlmutat az ország határain. Az észak-afrikai ország ma a fő gyűjtő- és áteresztőpontja a szubszaharai régióból az öreg kontinensre tartó illegális bevándorlóknak. Ráadásul Líbia és az oda vezető útvonalak korábban sem voltak ismeretlenek a Száhel és az attól délre eső területek lakói számára: már Kaddáfi uralma alatt is különféle becslések szerint 1-1,5 millió – részben fekete-afrikai – vendégmunkás dolgozott az országban.¹⁰⁴ Az új líbiai kormányzat felállása után még sokan azt remélték, hogy a gazdasági visszaesés és az anarchia ideiglenes lesz. A 2014 tavaszán-nyarán fellángoló új polgárháború, a dzsihadista csoportok térnyerése, illetve az olajipar tartós válsága egyre nagyobb tömegeket bírt rá arra, hogy nekivágjanak a Földközi-tengernek. A kiépülő és megszilárduló csempészhalózatok pedig egyre több embert hoztak át a Szaharán, hogy a líbiai partvidéken gyülekezve várják az átkelést.

A számok önmagukért beszélnek. 2008-ban még 40 000 afrikai érkezett Líbián keresztül Európába. Ezt követően azonban – az EU és Kaddáfi között kötött megállapodásnak köszönhetően – éves átlagban alig 10 000 illegális bevándorló érkezett Európába. A 2011-es válság évében ez a szám – érthető módon – hirtelen 64 000-re ugrott, majd 2012-ben ismét visszaesett 16 000-re. Líbia stabilizálódásának elmaradásával azonban az adatok gyorsan nőttek. 2013-ban – még az új polgárháború előtt – a migránsok száma elérte a 40 000-et.¹⁰⁵ 2014-ben aztán a már említett okokból több mint 170 000 ember használta az úgynevezett közepső mediterrán útvonalat arra, hogy sikeresen eljusson Európába. 2015-ben a migránsok száma 154 000-re csökkent, mivel számos menekült – különösen a szíriaiak – a könnyen járható nyugat-balkáni útvonalat preferálták a kockázatos földközi-tengeri átkeléssel szemben.¹⁰⁶

2016. szeptember 11-i statisztikák alapján ebben az évben 124 ezer menekült érkezett az olasz partokhoz Afrika felől.¹⁰⁷ Az International Organization for Migration (IOM) jelentése szerint az EU erőfeszítései ellenére, mint az EUNAVFOR Sophia tengerészeti művelet, a migránsok áramlása változatlanul erős maradt.¹⁰⁸ Ez azt jelenti, hogy a szubszaharaiak száma az elmúlt években szignifikánsan növekedett a menekültek között.

Az, hogy nem sikerült érdemben korlátozni a Líbia felől érkező migrációt, még két súlyos következménnyel járt: az egyik, hogy a csempészhalózatok minden eddiginél kiterjedtebbé és szervezettebbé váltak. A líbiai polgárháborúban részt vevő felek, illetve az útvonalak mentén fekvő települések – különösen a déli Fezzánban – komoly bevételekre tesznek szert, és nem áll érdekükben korlátozni az embercsempészetet. Az anarchikus líbiai viszonyok között pedig egyelőre nem látszik, hogy ez miként lenne kivitelezhető.

Tengeren Olaszországba érkezők – főbb származási országok		
2014. január – 2016. január között¹⁰⁹		
(az olasz belügyminisztérium adatai szerint)		
Főbb származási országok	2014	2015
Nigéria	109	905
Gambia	451	676
Guinea	105	504
Szenegál	428	493
Marokkó	93	483
Mali	436	393
Elefántcsontpart	131	332
Szomália	405	274
Összesen (az összes származási országból)	3528	5273

¹⁰⁴ Elektronikus interjú egy EU-diplomatával, 2014. november.

¹⁰⁵ [Italy finds 30 bodies in migrant boat](#), [online], 2014. 06. 30. Forrás: [bbc.co.uk](#) [2016. 08. 29.].

¹⁰⁶ [Central Mediterranean route](#), [online], 2016. Forrás: [frontex.europa.eu](#) [2016. 08. 29.].

¹⁰⁷ [Migration Flows – Europe](#), [online], 2016. 09. 15. Forrás: [iom.int](#) [2016. 09. 15.].

¹⁰⁸ Sami ZAPTIA: [Migration flows through Libya remain unchanged two years on: IOM](#), [online], 2016. 07. 22. Forrás: [libyaherald.com](#) [2016. 08. 29.].

¹⁰⁹ Forrás: <https://www.iom.int/news/mediterranean-migrant-and-refugee-arrivals-top-83000-2016>.

A másik probléma, hogy Líbia átjárhatóságának híre gyorsan terjedni látszik a Szaharától délre. Az Európába érkező nigériai, szomáliai, szudáni menekültek száma például egy év alatt, 2014 és 2015 között több mint a kétszeresére nőtt (sorrendben: 9000-ról 22 000-re, 5 800-ról 12 400-ra, illetve 3 100-ról 8 900-ra). A nagy szubszaharai kibocsátó országok közül Eritrea volt az egyetlen, amelynél nem látunk látványos emelkedést (2014: 34 000; 2015: 39 000 fő).¹¹⁰ Ez különösen azért aggasztó, mert a felsorolt államok esetében nem beszélhetünk földrengésszerű belső változásokról, amelyek indokolnák a migránsok számának növekedését, így azt nagy valószínűséggel arra vezethetjük vissza, hogy a szubszaharai térség lakói azt érzik, most nagyobb eséllyel próbálhatnak meg bejutni Európába, mint korábban.

Mindezek tükrében az európai döntéshozók súlyos mulasztást követtek el, amikor Líbiát hagyták belesüllyedni a káoszba. Ma már az észak-afrikai ország válságának megoldása összehasonlíthatatlanul komplikáltabb és költségesebb feladatnak látszik, mint amilyenek 2011 őszén tűnt. A líbiai kapu bezárása nélkül azonban a szubszaharai térségből érkező migrációs hullám zavartalanul fogja elérni Európa déli államait. Annak érdekében tehát, hogy a bevándorlás mértékét legalább csökkenthessük, elengedhetetlen a líbiai állapotok rendezése.

Összegzés

Mint azt tanulmányunkban bemutattuk, napjainkban Európa fokozottan ki van téve az Afrika felől érkező migrációs hullámnak. Bár ennek közvetlenül tapasztalható számbeli mértéke jelenleg elmarad a közel-keleti eredetű bevándorlás adataitól, az elmúlt évek dinamikus emelkedése – 2009-hez képest csaknem tizenötszörös növekedés a középső mediterrán úton – óvatosságra int. Kulcskérdés tehát, mire számíthatunk a jövőben, milyen trendek járulnak hozzá az afrikai migráció mértékének növekedéséhez, illetve csökkenéséhez. Ezeket röviden számba véve a következőt mondhatjuk el:

A következő évtizedekben valószínűleg a következő elemek fognak hozzájárulni az afrikai migráció fokozódásához:

- A kontinens **népességrobbanása**, amely az ENSZ legújabb előrejelzése szerint a vártnál sokkal intenzívebb lesz, és az évszázad végére megnégyszerezi a földrész lakosságát.
- Az **alacsony minőségű urbanizáció**, amely a lakossági várokozásokkal szemben nem lesz képes azt az életszínvonalat és -minőséget biztosítani a vidékről beáramló tömegek számára, amelyre azok számítanak. Az így költöző, gyökereit vesztő népesség pedig eleve mobilabb, és könnyebben szánja rá magát a határokon túlnyúló vándorlásra.
- A városokban tapasztalható fokozott **információáramlás, illetve a migrációs hálózatokhoz (például embercsempészcsoportokhoz) való jobb hozzájutás** is elősegíti az elvándorlást.
- A **kontinens gazdasági növekedésének üteme lassul**, és még sokáig nem lesz képes lépést tartani a növekvő igényekkel.
- A **gyarapodó középosztály egy része** – elsősorban az életminőség és az alacsony fizetések miatt – **szintén a kontinens elhagyása mellett fog dönteni.**
- A **népességrobbanás megnehezíti a klímaváltozás elleni küzdelmet, amely eleve súlyosabban érinti Afrikát, mint a többi kontinenst.** Az elsivatagosodás, a talaj degradációja, az ivóvízkészletekhez és legelőkhöz, illetve az élelemhez való egyre nehezebb hozzáférés az ENSZ előrejelzései szerint egy évtizeden belül további tízmilliókat kényszerít majd lakhelyük elhagyására.
- A **fegyveres konfliktusok trendjei egy rövid kegyelmi időszak után ismét rosszabbodást mutatnak.** A háború mint a konfliktusrendezés alapvető eszköze továbbra is szerves része marad a kontinens politikai kultúrájának, hatalmas menekülthullámokat generálva.
- A **népességrobbanás, a klímaváltozás és a fegyveres konfliktusok bonyolult összefonódása** egymást gerjesztő, nehezen szétszalazható folyamatok, amelyek megoldása olyan átfogó beavatkozást tenne szükségessé, amely ma irreálisnak tűnik.
- Az **államiság elhúzódó válsága** tovább folytatódik a kontinensen, amely szinte minden területen megmutatkozik a demokratizálódás lassulásától kezdve a korrupción át a gazdasági sebezhetőségig. Az erős központi hatalom hiánya pedig nem teszi lehetővé, hogy az országok megküzdjenek a fentebb felsorolt kihívásokkal. Az elmúlt évtized tapasztalatai azt mutatják, hogy **még az éltanulónak ítélt modellországok is rendkívül törekenyek, stressztűrő képességük alacsony, társadalmi és gazdasági alrendszereikben alig vannak tartalékok, és akár egyik napról a másikra is összeomolhatnak.** Komoly probléma, hogy **számos rezsim erős centralizációs és autoriter tendenciákkal igyekszik úrrá**

¹¹⁰ Mediterranean Migrant and Refugee Arrivals Top 83,000 in 2016, [online], 2016. 02. 12. Forrás: iom.int [2016. 08. 29.]

lenni a problémákon, ami ellentétben áll a lakosság fokozódó demokratikus igényeivel. A kontinens több állama is (Eritrea, Szudán) egyértelműen diktatórikus berendezkedésű, amelyek ráadásul rendkívül alacsony életszínvonalat biztosítanak lakosságuk számára. Ez fokozza az adott népesség elvándorlási hajlandóságát.

- Végül, de nem utolsósorban **Líbia összeomlása és a csempészhálózatok megerősödése** kaput biztosít a migrációs hullám számára Európa felé.

Az afrikai migrációt enyhítő trendek, lehetőségek között a következőket találjuk:

- Az 1990-es évekhez képest a kontinens legtöbb állama **kétségkívül komoly stabilizációs folyamaton** ment keresztül. Kis szerencsével – a pillanatnyi visszaesések ellenére – ez tartós lesz.
- A **gazdasági növekedés**, bár az elmúlt években lassult, vélhetően **fennmarad**.
- A **fegyveres konfliktusok intenzitása és pusztítása csökkent**. Jelenleg nem folyik a kontinensen olyan minőségű háború, mint az ezredforduló tájkán a második kongói háború vagy a szudáni polgárháború volt több millió halottal.
- A **népességrobbanás megakadályozására indított projektek néhány helyen – Ruanda, Etiópia – képesek voltak eredményeket felmutatni**. Ha a folyamat gyorsabb lesz, mint ahogy az ENSZ 2015-ben becsülte, a demográfiai válság enyhülhet.
- **Sokan vetik bizalmukat az afrikai vezetők eljövendő új generációjába**, akik elhagyva elődeik gyakorlatát, képesek lehetnek a jó kormányzásra és az etnicizálás meghaladására.¹¹¹

A fenti, pozitív és negatív kilátásokat összegezve viszonylag egyszerűen megállapíthatjuk, hogy a negatív tendenciák jelenleg jóval dominánsabbnak látszanak. Ez azt jelenti, hogy Európának, azon belül pedig Magyarországnak fel kell készülnie az afrikai migrációs hullám kezelésére.

Nagyon fontos tisztáznunk, hogy – szemben a médiában gyakran megjelenő megközelítéssel –, az afrikai migrációval kapcsolatban egyáltalán nem az a kérdés, hogy szeretnénk-e vagy sem afrikai bevándorlókat/menekülteket hazánkban. A jelenlegi trendek ugyanis azt mutatják, hogy érkezésük elkerülhetetlen lesz. Sajnos ezt erősítik az európai demográfiai trendek is. Függetlenül attól, hogy – utalva a 2016. nyári németországi botrányra, amelynek a bevándorlásellenes Alternatíva Németországnak párt volt a főszereplője¹¹² – valaki szeretne-e Jerome Boateng mellett lakni, az európai kontinens demográfiai válsága évtizedek óta egy irányba mutat. 2015-ben Európa területén egyetlen olyan ország sem volt, amelynek termékenységi rátája elérte volna a populáció számának fenntartásához szükséges mértéket (egy nőre jutó 2,1-es születésszám). Ez azt jelenti, hogy még például a szociális hálója és családtámogatási rendszere miatt csodált és mintának tekintett Franciaország lakossága is csupán a bevándorlásnak köszönhetően nem csökken. Az ENSZ előrejelzése szerint 2015 és 2050 között Európában 63 millióval több ember hal majd meg, mint amennyi születni fog. Bár ezt 31 millió migráns fogja ellensúlyozni, a kontinens népességszám-csökkenése még így is 32 millió fő lesz, vagyis a jelenlegi 738 millióról 706 millióra esik vissza.¹¹³ A számok pontosságán és mértékén ugyan lehet vitatkozni, a trenden aligha. Hazánk számára különösen drámainak tűnik, hogy a prognózisok szerint 2050-re lakosságszáma 8,3 millióra, 2100-ra pedig 6,5 millióra csökken majd, miközben jelentősen csökken az aktív lakosság aránya és nő az eltartottaké.¹¹⁴ Mindez jelenlegi tudásunk szerint fenntarthatatlanná tenné nem csupán a szociális ellátórendszereket, de a munkaerő-piaci viszonyokat is. Bármilyen érzelmek jellemezzék is a magyar társadalmat a bevándorlással kapcsolatban, közép- és hosszú távon egyelőre nem látszik más megoldás a demográfiai katasztrófa elkerülésére – tekintetbe véve, hogy az elmúlt fél évszázad alatt egyetlen szociálpolitikai kísérletnek sem sikerült érdemben javítania az ország demográfiai trendjein. Ezért akár tetszik, akár nem, a migrációt – így az afrikai bevándorlást is – nem lehet csupán megszüntetendő problémaként kezelni, hanem meg kell próbálni értelmezni, elemezni és kiaknázni a benne rejlő lehetőségeket.

Jogos ellenérvként merülhet még fel, hogy a szubszaharai menekültek számára hazánk messze nem elsődleges célpont: Magyarországnak nincs gyarmatosító múltja, nyelve nehezen tanulható, a nyugat-európai államokhoz képest az életszínvonal alacsonyabb. Érdemes azonban itt is figyelembe vennünk a hosszú távú trendeket. A BÁH¹¹⁵ statisztikáiban a fekete-

¹¹¹ Lásd például: [U.S. Strategy Towards Sub-Saharan Africa](#), [online], 2012. 06. 14. Forrás: state.gov [2016. 08. 29.].

¹¹² A párt egyik politikusa, Alexander Gauland azt nyilatkozta, hogy bár az emberek szeretik a ghánai apától származó focista játékát, nem szeretnének a szomszédságában lakni. A pártvezetés később bocsánatot kért Gauland szavaiért. [German rightwing party apologises for Jérôme Boateng comments](#), [online], 2015. 05. 29. Forrás: theguardian.com [2016. 08. 12.].

¹¹³ [World Population Prospects. Key Findings and Advanced Tables. 2015 Revision](#), [online], 2015., 1., 4., 11. o. Forrás: Esa.un.org [2016. 08. 03.].

¹¹⁴ Uo., 20.

¹¹⁵ Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal.

afrikaiak elenyésző számban ugyan, de jelen vannak.¹¹⁶ A legális migrációt vizsgáló hazai kutatások szintén azt mutatják, hogy az afrikai közösségek otthonra leltek hazánkban: Glied Viktor 2010-ben az újonnan érkezett, letelepedésre, tartózkodásra, illetve bevándorlásra jogosító engedéllyel rendelkező afrikaiak számát 2500-3000-re becsülte.¹¹⁷ Közülük a legnagyobb szubzaharai csoportot a nigériaiak alkották, de számos más ország – Szomália, Etiópia, Tanzánia, Kongó, Ghána – állampolgárai megtalálhatók voltak köztük. A 2015-ös adatok alapján az afrikaiak aránya tovább növekedett, és megközelítette az 5 000 főt. A felsőoktatásban tanuló külföldiek szerepét ebben jól jelzi, hogy csak Nigériából több mint ezer hallgató tartózkodott hazánkban.¹¹⁸ Ez esetben is a trend, s nem az abszolút számok a fontosak: egy évtized alatt ugyanis háromszoros növekedésnek lehettünk tanúi.

Végül érdemes ezzel kapcsolatban még egy adatot megemlítenünk. Finnország nem tekinthető az afrikai bevándorlók Mekkájának: az éghajlat zord, az országnak nincsenek érdemi történeti kapcsolatai a kontinenssel, ráadásul a finn sem tekinthető világnyelvnek. Nem véletlen, hogy 1990-ben mindössze egy 49 fős szomáli diaszpórát találunk az országban. Mára ez a szám mégis 16 000 főre emelkedett, amivel az oroszok és az észtek után paradox módon a szomálik lettek az ország harmadik legnagyobb kisebbsége. Ennek egyik oka az, hogy még a viszonylag kis közösségek is óriási erővel képesek magukhoz vonzani az anyaországi csoportokat, mert biztos pontot jelentenek az érkezők számára, ahonnan elindulva felépíthetik európai egzisztenciájukat. A másik oka pedig a finn kormányzati politika, amely a rendkívül liberális családgyejesítési gyakorlaton keresztül szomálik ezreinek tette lehetővé a Finnországba való vándorlást.¹¹⁹

A finn példa remekül megmutatja, hogy a természetes folyamatok, illetve a kellően át nem gondolt kormányzati politika milyen hatásokkal járhatnak a migráció terén, és hogy milyen paradox helyzeteket eredményezhetnek. Magyarország – és Európa – esetében tehát alapvető kérdés, hogy az ország felkészül-e az afrikai migráció fokozódására, mert ez a feltétele annak, hogy lehetőségünk legyen befolyásolni annak mértékét és minőségét. Hazánkban proaktív módon kell viszonyulnia ehhez a kérdéshez, és szemben a közel-keleti menekültválsággal, lehetőség szerint már kész forgatókönyvekkel és struktúrákkal kell fogadnia az afrikai migráció fokozódását. Ráadásul ennek mind a legális, mind az illegális – vagy ahogy gyakran emlegetik: irreguláris – migrációra tekintettel kell lennie.

Hangsúlyoznunk kell, hogy mindez olyan összkormányzati munkát igényel, amelynek meghatározása messze meghaladja ennek a tanulmánynak a kereteit és forrásbázisát. Éppen ezért itt csak néhány javaslatot tehetünk, amelyek további kidolgozása az egyes kormányzati alrendszerek feladata lehet:

1. Az egyik központi elem Magyarország azon tevékenysége, amely **a nemzetközi szervezetek keretein belül**, illetve a nemzetközi térben igyekszik elérni a felsorolt negatív trendek enyhítését. Ezek közül kiemelkedik:
  - a. a **népességrobbanás mérséklése** különféle felvilágosító programokon keresztül;
  - b. a **klimaváltozás elleni küzdelem** elősegítése, illetve a fekete kontinens felkészítése annak következményei mérséklésére;
  - c. az afrikai **urbanisztika fejlődésének támogatása**;
  - d. a **jó kormányzás és a jog uralmának elősegítése** a kontinensen, az afrikai államiság erősítése;
  - e. a **megelőző diplomácia támogatása**;
  - f. szerepvállalás a kontinensen folytatott **válságkezelő és államépítő műveletekben**;
  - g. a **líbiai stabilizáció** elősegítése.

Mindezek kapcsán alapvető fontosságú, hogy az eddigi elaprózott, túlságosan szerteágazó és nehezen ellenőrizhető nemzetközi projektek helyett hazánk a koncentrált, mérhető hatékonyságú, transzparens szerepvállalást támogassa.

2. Magyarország belső intézményrendszere kapcsán a következő elemek tűnnek fontosnak:
  - a. A magyar közigazgatás ismeretei Afrikáról, népeiről, folyamatairól – néhány kivételtől eltekintve – jelenleg hiányosak. Ezért **elengedhetetlennek tűnik az afrikai migráció által közvetlenül vagy közvetve érintett szervezetek** (KKM, HM, BM, BÁV, rendőrség, TEK, IH, NBSZ, egyéb minisztériumok, háttérintézmények) **releváns szakembereinek „afrikanizációja”**, vagyis ellátása a szükséges ismeretekkel és képességekkel (nyelvtudás, alapvető trendek ismerete, országtanulmányok, háttérelmezések). Ez a folyamat az elmúlt években megkezdődött ugyan, de nem kielégítő mértékben.

¹¹⁶ A BÁH statisztikai kiadványfüzete, [online], 2016. 07. 12. Forrás: bmbah.hu [2016. 08. 29.].

¹¹⁷ GLIED Viktor: Egy afrikai magyar „közösségről”. In: TARRÓSY István – GLIED Viktor – KESERŰ Dávid (szerk.): i. m., 187–204., 192.

¹¹⁸ Magyarország 2015 – Központi Statisztikai Hivatal, [online], 2016. 19–20., 39. Forrás: ksh.hu [2016. 08. 29.].

¹¹⁹ Migration in Europe. Looking for a home, [online], 2015. 08. 29. Forrás: economist.com [2016. 08. 29.].

- b. Ezzel szoros összefüggésben **meg kell kezdeni a gondolkodást arról, hogy hazánk milyen területeken tudja és akarja hasznosítani az afrikai migrációt**: vannak-e és melyek azok a szektorok a magyar nemzetgazdaságban – távlatilag is –, amelyekben a képzett afrikai munkaerő szerepet játszhat (itt érdemes megjegyeznünk, hogy a jelenleg hazánkban tartózkodó afrikai állampolgárok zöme a jól szituált középosztályt, felső középosztály képviseli, a magyar átlagnál magasabb iskolai végzettséggel).¹²⁰
- c. Az esetleges fokozódó illegális bevándorlás kapcsán **Magyarországnak továbbra is készen kell állnia határai védelmére és ellenőrzésére**, amelyek jelentős szakaszon egyben a schengeni határokat is jelentik. Szintén az illegális afrikai bevándorlás kapcsán hazánknak **foglalkoznia kell azzal a kérdéssel, hogy az esetleges növekvő számú afrikai menekült kapcsán milyen mértékben és feltételekkel tud szerepet vállalni elhelyezésükben**.
- d. A fentebbi feladatok kapcsán elengedhetetlennek látszik annak megkísérlése, hogy az államigazgatás a) pontban megnevezett szereplői a saját területükön is foglalkozzanak a már meglévő és várható igényekkel. Ennek egyik fontos oszlopa, hogy **megnevezzék a szükséges kiépítendő új képességeket (például idegennyelv-tudás), másrészt megnevezzék azokat a területeket, amelyeken nem látunk tisztán, és ahol további kutatások szükségesek** ahhoz, hogy felmérhessük a képességi igényeket.
- e. Végül, de nem utolsósorban nem megkerülhető, hogy **hosszabb távon a lakosság is megismerkedjen a várható trendekkel, következményekkel**. A magyar társadalomnak tisztában kell lennie azzal, hogy a globalizáció következtében a tőlünk távol fekvő események is jelentősen befolyásolhatják mindennapi életünket. A 2015-ös menekültválság ezt jól megmutatta, mint ahogy azt is, hogy a magyar lakosság továbbra sem szívesen szembesül ezzel az evidenciával.

Végezetül még egyszer szeretnénk hangsúlyozni, hogy ez az írás nem szeretne – nem is feladata – értékítéletet mondani a migráció kapcsán, érvelni annak pozitív vagy negatív volta mellett. A 21. század kapcsán a migráció olyan adottság, mint a globalizáció: attól függetlenül, hogy valaki hogyan viszonyul hozzá érzelmileg, per definitionem *van*, és a fentebb ismertetett trendek ismeretében – legalábbis az itt vizsgált Afrika vonatkozásában – lesz is. Az államok és kormányzatok feladata tehát az, hogy igyekezzenek hasznosítani annak pozitív elemeit, illetve tompítani a negatívumokat, és amennyire lehetséges, ellenőrzés alatt tartani a folyamatot. Ennek leghatékonyabb módja pedig a hosszú távú tervezés és stratégiaalkotás. Az afrikai migráció kapcsán – tekintetbe véve a hazai számokat – a magyar kormányzat jelenleg még jó pozícióban van ahhoz, hogy ezt a munkát eredményesen elvégezhesse. Az idő múlásával azonban ez a helyzet változni fog – feltehetőleg negatív irányba. Fontos tehát, hogy az a gondolkodás, amely az elmúlt években már kormányzati szinten is megkezdődött (szubszaharai nagykövetségek újrainyitása, önálló Afrika Főosztály megalakítása a KKM-ben), tovább folytatódjon és konkrétumban realizálódjon.

¹²⁰ GLIED, *i. m.*, 192.

Stratégiai Védelmi Kutatóközpont

ELEMZÉSEK 2016/13.

Az „SVKK Elemzések” 2003 óta a Kutatóközpont munkatársainak tematikus szakpolitikai elemzéseit megjelentető időszakos kiadvány, melyben a szerzők független kutatói álláspontjukat közlik.

Az NKE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont független szakpolitikai kutatóintézet, a kiadványaiban megjelenő elemzések, álláspontok, vélemények nem feltétlenül tükrözik a szerkesztőség vagy a kiadó véleményét. Az elemzésben foglalt információk, adatok, megállapítások tájékoztatás céljából készültek.

Kiadó: Nemzeti Közzolgálati Egyetem

Szerkesztés és tördelés:
Bazsó Márton, Csiki Tamás

A kiadó elérhetősége:

1581 Budapest, Pf. 15.

Tel: 00 36 1 432-90-92

E-mail: svkk@uni-nke.hu

2012– : NKE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések (ISSN 2063-4862)

2011–2012: ZMNE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések (ISSN 2063-4854)

2007–2011: ZMNE Stratégiai Védelmi Kutatóintézet Elemzések (ISSN 2063-4854)

2003–2007: ZMNE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések (ISSN 2063-4854)

© Marsai Viktor, 2016

© Nemzeti Közzolgálati Egyetem, 2016